

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
NSV LIIDU AJALOO KATEEDER

J. Jaska.

Hans Pöögelmanni

elu ja tegevus

1875-1904.a.

DIPLOMITÖÖ

Juhendaja:
professor, ajaloo teaduste
doktor H. MOOSBERG

TRÜ NSV Liidu ajal.
kat. nr. 1896.

TARTU
1964

Haas Pöggelmann

Sissejuhatus.

Hoogsalt ehitab nõukogude rahvas kommunistlikku ühiskonda. Uue ühiskonna grandiooset ehitust juhib kogu töötava rahva esmine väetaks - suulsusriikas Kommunistlik Partei.

Kommunistlik Partei juhtimisel püüdnud töölised ja talupojad eksploatatorliku korra ja ehitasid enamvõrdsele inimeskonnale ajaloos üles sotsialismi. Ka Eesti töörahvas on läbi teinud karmi ja pikaajalise võitluse kapitali võimust vabanemiseks. Selle võitluse esoteas on olnud rida bolshevism - revolutsionääre, kes nii tõusu- kui mõõnapäevil on töörahvast juhtinud, organiseerinud ja innustanud. Nad andsid kogu oma jõu, energia ja teadmised selleks, et vabastada töörahvas, et rajada inimkonnale tee õnnele. Neid ei murdunud tsari varistussalgad ja sõjaväelased ega valge terror, ei tagakiusami-

sed, maapao-aastad ega vanglaõudused.

Üheks eredaks näjaks eesti töörahva klassivõitluse ajaloos, kes rohkem kui 30 aastat proletaarset revolutsiooni võitluse eiridada sammus ja oma elu lõpeteni sellile võitluslipule truus jäi, oli Hans Pöggelmann.

"Hans Pöggelmann on üks niisugustest proletaarlastest, kes 1905-07. a. võitlusest osa võtnud ja siamaani veel veripunase lipu all seisavad, kes ka peale revolutsiooni mõõna, kõige raskema tsaarivõimade räljandute päevil proletariaadi võitluslipule kõrgu aja rannumata truus jäid, siamaani mitte üheks päevaksni võitlust töörahva eumärgi eest siima pole jätnud, vaid isea siivama kindlaks revolutsiooni soldatiks elid nagu 1905-07. a." ¹, kirjutas Hans Pöggelmanni võitluskaardlane Jaan Anvelt tema 50-ndal sünnipäeval.

Töökogude inimetele on valis kommunistide - revolutsionääride mälestus, mis peab jääma mustumatuks na järeltulivate põlvkude sidameis.

¹ J. Anvelt, Lu. Hans Pöggelmann, "Klassivõitlus", Leningrad, 1925, nr. 71-72, lk. 4

Sellistele on äärmiselt tähtis koguda kõik mälestused, andmed ja materjalid rahvale kallitust inimestest, kes kogu oma elu pühendasid rahva ja inimonna suure heaks.

Mälestused revolutsionäärdest, nende enaavalgavast võitlustest aitavad naasta me inimese kujundamisele, me - kommunistliku moraali kasvatamisele.

„Küljates eksplaatatorite klassimoraali, vastandavad kommunistid vana maailma pöördumise egoistlikele vaadetele ja kommenteerivad kommunistliku moraali - kõige õiglasema ja õilsama moraali, mis väljendab kogu töötava inimonna huvi ja ideale... Eriti suur tähtsus inimonna kõheline areenimisele on töölisklassi revolutsioonilisel moraalis.“¹

Et osandada me moraali printsipe, peab tundma hästi töörahva revolutsioonilist pärandit.

Käsitleva töö uomärgis ongi näidata ühe silmapaisena revolutsionäär Hans Pögelmanni dutee algust meini tema aujuunenimisi teadlikuna marxistias-revolutsionäärinis. Töös on puütud näida

¹ N.S.K.P. programm, Pln., 1961, lk. 110

ta neid tegureid ja umbruskonda, mis võid-
sid mõjutada tulevase revolutsionaäri uu-
jennumist.

Haas Pöögelmanni tegevus on väga mitme-
palgeline ja tänuväärne paljudel elualal-
del.

Sama oma elust on ta suurepärase
näemusega, töölisorganisator ja andena
pedagoogina ära teinud määratu suure
töö eesti proletariaadi karvatamisel ja
tema võitluse juhtimisel.

H. Pöögelmann on J. Anvoldi, V. Kingis-
kpa ja mõnede teiste nõrval esimesi te-
repijaid Eesti ajaloo marxistlikul käsit-
lemisel ning teda võib pidada eesti
marxistliku historiograafia tähtsaimaks
rajajaks. Samuti on Pöögelmann marx-
istliku majandusmõtte ajaloo eestis
väljapaistval kohal.

Kõige suurema panuse on H. Pöögel-
mann andnud töölaajamirjanduse rajaj-
mised ja edasarendamisel ning tööli-
klassi karvatamisel ajamirjanduse kaudu.
Ta kindas kõrgelt ajamirjanduse osa in-
mese maailmavaate kujundamisel: Aga-
elu ja elust arvaamine valenditest on
tähtsamal kohal raktemata ajamirjandus.

test väga ja väga palju on iluilmade inimesi, kes vaeralt unage meud sibilist airjandust leevadni, kes rogu oma partilise ilmaaaste ja arusaamise ajairjanduse juhatusel loovad. "1" Yida t6isioji silmas pidades oli P66gelmann rogu oma ajairjandusliku tegevusega heans eemufuks noortele ajairjanikele.

"Linnu alati r6irnud ja elavate t6isiojidega seotud artiklid, vaimustavad terasmeelsed f6ljetonid on meile, noorematele ajairjanikele ja airjanikele alati olud kooliks, kuidas tuleb elavalt ja huvitavalt airjutada," 2 nii p66rdusid H. P66gelmanni kaast66lised tema peale ta 60-ndal sinnen66ral.

P66gelmann ei p66vinud austust mitte ainult nii juhtiv partitegelane, vaid ka nii armastatud seltsimees, kes oma isikliku sidamlikkusega aitas luua elavat sidet partii ja hulnade vahel.

6esti rahvas ei ole unustanud oma vaprat peega: Hans P66gelmanni nime

1 H. P. (H. P66gelmann), Sjaleht kui agitatorija, "Uus Ilm," 1913, nr. 50, lk. 111

2 Hans P66gelmann 60-aastane, "Klassi66tlus," 1935, nr. 12, lk. 11

kannavad Raadiotekhnika tehase ja tänase Tallinnas ja tema mälestuse jäädvustamiseks on püstitatud Tallinnas mälestussammas (rinnauuju).

Töö kirjutamisel on materjalidena kasutatud H. Pöögelmanni teoseid, ajalehti ja ajakirju, mille juures H. Pöögelmann on töötanud, samuti seniilmunud lühiajalikkeid ja iluvaateid H. Pöögelmannist. Viimastis on palju huvitavaid andmeid, kuid need usin häsitlevad mõnd üsnaalt kõrge H. Pöögelmanni elust. ¹ Lühikalt huvitavad panna Leningradi ilmunud ajakirjad „Klassivõitlus“, „Lugid“ jt. ning välismaalaste ajaleht „Mus. Am.“ „Mus. Ilm.“ asutati 1909. a. New Yorgis ja selle uolmandaus toimetajans Peter Speerigi ja Linda Jürman-vilde järel oli Hans Pöögel-

---

¹ K. Moosberg, H. Pöögelmann 1905-1907. a. revolutsionis, IRÜ Toimetised, 1960, rih. 87

A. Lööra, H. Pöögelmanni majanduslikest vaadetest, IRÜ Toimetised, 1958, rih. 69

L. Laigua, H. Pöögelmann ajaloolasena, ENSU JA Toimetised, ilhinnateaduste seeria, 1958, nr. 3

L. Krigul, H. Pöögelmann ja Eesti teater, „Eolari“, 1957, nr. 242
jt.

mann 1911-1917. a., kes andis ajalehele kommunistliku suuna.¹

Vähesel määral on kasutatud ka EMLV R.A.K.A fondidest saadud andmeid ja EMLV FA Kirjandusmuuseumi käsitirjade osakonna materjale. Peale nende on saadud andmeid H. Pöögelmanni kinnituses laavalt õelt Marie Riisalelt (sünd. 1881. a.) ja muugiselt Paiste kihelkonnas noori õpilaselt Lev Härnerilt (sünd. 1883. a.), kes õppis Paistes 1898-1901. a.

---

¹ J. Pöögelmann. Mälestusi J. Pöögelmannist, "Noorte Käl", 1956. a., nr. 305

Ipeatükk

Lapsepõlv ja kooliaastad.

1. Sünnikoht ja vanemad.

Uusma paljude uute kultuuritegelaste häll on varemud Viljandimaal Piiste kihelkonnas, nende vanemad Hiden, Kolstre, Öiu, Tulaane, Loodi, Heimtali jt. vallad.

Sünnikohast on pärit ka revolutsionäär ja luuletaja Hans Pöögelmann.

Hans Pöögelmanni sugupõlv elures Hiden vallas Hiden arosuunmäisa maal asuvas Piiste talus pidevalt kaugemas minevikus. Juba 1834. a. seisjõniraamatust on märgitud Piiste talus Pöögelmanni. ¹ Need seisjõniraamatud võimaldavad jälgida ka Pöögelmanni sugupõlv ajalugu.

Alates 1834. a. oli Piiste talu mitu uorda peret heitnud. On teada, et Hans Pöögelmanni vanaisa Hans oli sunnitud Piiste põhitaluist lahutama. ² Mõisa vestrin eraldas temale teisi met-

¹ ESIK LATA, f. 3315, s. i. 123, l. 41

² Sealsamas, l. d. 97-98

saga kaetud riiklikus maad. Linn rajar
 ni te. Pöögelmanni varasid moodunud rajan-
 di 70-ndate aastate algul uue Priiste ta-
 lu, mis ta asus elama põgude Kenta ja
 Jaobiga.

Algul elatati linna väike kiitine, hiljem
 paljudest rõdlemisi suur talutare - nii
 kujunes Hans Pöögelmanni ninnist.

H. Pöögelmanni kodutalu Priiste asub Pais-
 tu lähedal umbes kilomeetri kaugusel
 salt lõuna poole vulgervast maantust.

Millised olid tingimused ja ajalooline
 taust, mis võinid mõjutada tulevase
 revolutsionaäri kujunemist?

XIX saj. II pool oli uste rahva ajaloos
 murrangulise tähtsusega. Eestis hakkasid
 arenema kapitalistlikud needid, mis jär-
 jest rohkem tungisid põllumajandusse, al-
 gul mõisa- ja talumajandusse. Sellist
 tingitena tekkisid vastuslud mõisnike
 ja talupoegade vahel.

Kapitalistlikud needid põllumajandu-
 ses hakkasid varem arenema lõuna-Eestis,
 eriti Viljandimaal, kus olid sellised kõige
 soodsamad tingimused. Viljandimaa
 muutuski rahvusliku liikumise sõlders.

Vajaliku aaptali saamiseks hakkasid mõis-
 and talused võrgete hindadega pärineus
 miinima ning sirduma raharendile. Kui
 mõisnike kasulik oli, säilitas ta ka teo-
 rendi. Kui talupoeg ei olnud võimeline
 täitma neid mõisnie nõudmisi, aeti ta
 oma igipõlisest eluolust ära. Vastuolud
 tekkisid. Talupojad otsisid väljapääsu,
 näivõttel usudes, et toas neid aitab.

160-ndatel aastatel ilanes palverir-
 jade leetamine taarile, milles nõuti maa-
 ja rendihindade alandamist, teorendi koo-
 tamist ja maa rendimüügi äravõtmist.

Palverirja esitati enamasti Viljandimaalt
 ja Ida-Pärnumaalt - aladelt, kus mõisni-
 kund olid asunud mõige intensiivselt
 teostama rendimüüki. Palverirjade koo-
 tamisel olid juhtideks paljud Viljandi-
 maa haritlased, mis andis sellele
 senisest suurema ulatuse.

Peamiselt levis palverirjade-antoon
 Viljandimaal Holste, Viljandi ja Tarvastu
 vallas. Holstre vald Paistu kihelkonnas
 kujunes Eesti rahvusliku liikumise
 periood: mõige ühiskondliku mõtte hälliks.
 Siin alustasid oma eluteed mitmed tea-

tud kultuuritegelased, nagu Mikael Vene, Hain Hennao, Adam ja Peter Peterson ning Johan Kunder.

Palvemirjade-antooni energilistes juhtides mõjuresid Helstres isatalus elav talupoeg Adam Peterson ja tema noorem vend Tartu üliõpilane Peter Peterson. Neid peeti vallas "ärasmisaja alguse kõige tähtsamaks meheks."¹

Palvemirjade koostamiseks aitas kaasa ka Viljandinaalt pärinev mees Jõhan Kõler, kes 1864. a. kevadel sõitis Peterburist oma sihtkohta vastemõisa valda, kus organiseeris salaseoskonnad. Kohale tuli palju talupoegi eri valdadest. Lõhedega ühinesid Helstre-Pullerituu kooli õpetaja Jaan Adamson, Johan Kõler ja Adam Peterson. Koostati suur märguõide.² Siuliselt nõudsid talupojad tingimuste loomist kapitalismi viiremas arengus põllumajanduses.

Kogu Viljandinaal valitses suur är-

¹ ENVT JA Kirjandusmuuseum (KM), f. 200, M5:5, l. 36

² ENVT ajalugu, II, 1963, lk. 50-51

vus. Vennad Petersonid noostarid rahva-
laulude koorijel suurema leuletuse, mille
süügiiti sassa riivallitajate julmadest
tegedest alates 13. sajandist ja uututi
ilus mõismisele aätte manoma.¹

Adam Peterson oli õppinud keenuolis
ja elvat käinud keuri jutuil, kõnelnud
mitu tundi rahva rasent elust ja
iildes viinud 95 palovetija. Tagari
tullis pandi ta taastans vangis. Venn
Peter saadeti Siberim anumisele selle
est, et ta hakkas pretusteerima Ada-
mi areteerimise vastu.²

Viljandimaalt Paiste kihelkonnast
saab alguse uus esimise kõrgema eesti-
keelse rahvaooli - Aleksandriooli asuta-
mise mõtte. Uus esimise selle mõtte
algatajaid oli Helstre-Pelleritsu uoli-
õpetaja Jaan Adamson. 1864. aastast
päriheral vastarassisel kirjäl elid
all Jaan Adamsoni, Hain Hennojt.
alla kirjajad.³

¹ Eesti NSV ajalugu, II, 1963, lk. 52

² ENSV SA K.M. K.O., f. 200, M5:5, lk. 36

³ Sealsamas, lk. 10

Jaak Adamson oli Pulleritau nooliõpitajaas
1852 - 79. a. ¹ Tema ajal oli noolis väga
palju lapsi. "Adamson oli väre mees, vä-
ris keha, kui keegi vallatust tegi, aga
ei peasnud." ² Ta oli ka Paistu kiriku
orelimängija ja rahaliku lauluosari juht. ³

Ta Aleksandrinoodi asutamise abimeetkude ja
kogetud raharuumade pealest olid esinahal
Viljandi-, Tartu- ja Pärnumaa. ⁴

Tähtis osa eeste rahvusluses liikumises on
ka eesti demokraatliku mõtte häälenuandja
"Sauala" asutamine. C. R. Jaaksoni poolt 1878. a.,
mis jällegi toimus Viljandimaal. "Sauala"
alustas eomanordelt süstemaatilist pärisõju-
se igandite viitinat. Algas hoogne võtlus
võigi rahvapimeetajate vastu ja eesti rahvus-
liku värvikustunde tõstmise eest. "Sauala"
viirasaotajaten olid inimene võigist rahva-
rihtidest, karitlaste nõrval ka poppid, rent-
niinud, kelvinud ja melandri. "Et "Sauala"
toimetus asus Viljandis, oli ka raastioolisi

¹ ENSV JAHM, f. 200, M5:5, l. 33-34

Pulleritau nool oli üm eimesi roode Helstre vallas, aron-
tavasti asutatud 1833 a. Eimese nooliõpitaja oli Jaak
Pullerit, kelle kohta oli kodirindeerimise protokollis
kirjutatud, et... ei omm noodi järle laulda, aga mängib
viulit, loob õige hästi, ulendab lihtarrudega vein
4 tihet, viirjutab veenis hästi.

² ENSV JAHM, f. 200, l. 32

³ Sealoomas, l. 39

⁴ ENSV ajalugu, I, 1963, l. 139

proosa autor ning naiste hariduse edendaja
 Caroline (Lilli) Suburg.¹ Lilli Viljandi üle-eesti-
 line tähtsus kultuurisõnana oli kõige uu-
 rem 1878-1882.a., mil ilmus siin C. R. Jaubroni
 „Sauala“, siis Lilli Suburgi pedagoogi-
 line ja eriti just ajakirjandusliku tegevus
 muutis uuesti tõsta Viljandi rahpeal
 raibunud rahvusultuurilist tähtsust. Ni-
 melt toimetas L. Suburg siin aastail
 1887-1892 naistele määratud ajakirja
 „Linda“.²

Viljandinaast pärineb ka H. Pöögelmanni
 võitlevamaalane Jaan Anvelt.

Tellust näeme, et Viljandimaal ja seal
 kõige enam Puistu kihelkonnas elid eeste ärma-
 misaja nuurmeeste tegevuspaigas ja eriti
 rahvusliku säärastunde tõstmise lätkes.

Kõik see ei jätanud mõju avaldama-
 ta eisteks H. Pöögelmanni raamatule, seejärel
 ka H. Pöögelmanni essele.

Et Puistu talu sest tuli kooskõlli-
 sale raharenti mausta, siis muutus talust
 rahasaamise viisid peavälisandeks. Sana
 Hans oma peigadega muutis suure pingu-
 tusega puhastada metsat ja võrast eisteks
 mõne tünu maad. 1879.a. oli talus

¹ Viljandi Koduloomuuseum.

² H. Laigra, Peatinn Viljandi ühikoolist, „Tee
 Loomuümõle“, 1964, nr. 46

neidi enam kui 7 tiinu põllumaad, mõni
tiin heinamaad, varjamaas oli aga mets ja
soo. Suurem osa põllumaast oli lina all,
sest selle eest saadi tohulal paremat hinda.
Kana Hans ei suutnud pidada talu ning
1879. a. andis selle pejale Kustale üle.¹

Kusta nend Janob jäi tema juurde
sulaseks. Kusta rikkis talus suure hoolega
tööd teha, linast saadi majapidamiseks
vajalik raha midagi nätte. Pinapeale
estis Kusta talu päriseks ning 90-ndate
aastate mannis ta mitmesuguseid märke
ainult 4-5 rbl. aastas.²

Kusta oli sündinud 1851. a. 70-ndate
aastate algul ta abillus Ann Mettaga
(sünd. 1853). „Täa oli meil pehme, kuid
ema oli teistverd, ei sallinud ta ühtegi
ülendust ega nõrverust. Mii eligi ta saas-
te peale ürna pahane“, meenitab H. Pöögil-
manni äde.³ Ann pärines naabrus-
asuvast Tuhalaane vallast Jõhviru talust.
Ta oli hakkaja naine, tundis kuni ucha-
line kultuurharidusline ürituste vastu ning
püüdis neist osa võtta, misgi oli ürija-

¹ Mari Rivalul on säilinud talu ülevandmine aast, vt.
foto 2

² ENPN RAKA, f. 3315, sü. 81, l. 12

³ Mari Rivalu mälestused.

Foto nr. 2. Plaan Puiete talu kohta, mille Hars Pööglmann andis ülv Lusta Pööglmannile 1879. a. (foto on tehtud koopias)

Foto nr. 3. Nana Tõlli kodumaja, praeguse Puiete uuldeeni kaudu. Siin alustasid oma haridusteed Lusta Pööglmann ja ta lapsed.

emamatu.

Lusta oli näinud Aidu vallas asuras
Tõlli kodis¹, omas selle aja kohta millal-
gi hea kirjaoskuse, laulis ja mängis viiu-
lit ning võttis osa seltsimaalust. Ta oli ka
Aidu valla koolivõimaks.²

Hans Pöögelmanni ema Ann Pöögelmann, pü-
hendas kogu oma armastuse ja hooke sellele, et
tema lastest varraunid parimad inimesed.

Kahtamata paljudele vaimustele - peaaegu
aastane vangistus^{antvangisus} pärast Vabariigirevolutsiooni
sündumisi Eestis ja kodanluse võimudest
hilisemad taganemised³ - jäi ta unni
oma kõrge vanuseni (elas 87 aastat) truuna
ema ideaalidele. „Pidime kaua istuma
vangilaagrites ja taluma rindutusi, ent
võin see is murendud selle vapra naise
ning ema situst,“ väkis Ann Pöögel-
manni muldasängitamisel Viljandi sae-
maid tehlistegelasi Peter Pui.⁴

¹ Kari Riisalu mälestused.

Tõlli kodis näisid ka näin Lusta lapsed, mõne
võidala ka Hans. Lusta ajal oli õpetajaks Mats
Bares, hiljem ka selle poeg Ants Bares. Koolimajas
oli üks suur klassituba ja üks tütarlaste
magamistuba. Peised magavid klassitoas, päe-
nans tööteti magamisotid tütarlaste tuppa. (foto 3)

² ENSD RAZA, f. 1286, nim. 1, sü. 248, l. 53

³ Sakala, 1940, nr. 101

⁴ „Sakala“, 1940, nr. 102

Ann Pöögelmanni matused toimusid pidulikulult ja revolutsionaäri emale väärtiselt.

„Puuvärgi es oli kula clarast lilledest pärvi, kuna puuvärgi kaanle oli rinnitatud simp puusaid uelne.“¹ Kadunud oli valmitule saabna tilledud peale selglaste na suur kula töötasat rahvast.

Põrnu maldasängitamine toimus ilma üria liinu talituseita. Ann Pöögelmann sai oma elu lõpul näha tööraha võitu. Tema viimased sõnad uuiroodil elid: „... nüüd on see siini täitemund, millist meil uuitasime!“²

Pöögelmanniide pereuonuas harrastati laulu. Nii Gusta uui Ann elid uallas tuntud „uassitajad.“ Suuistel põllutöödel lauldi rahualaulu, uassitati ja uueetati uugivärse.

Selles pereuonuas uindimni 1875.a. 18. (30.) detsembril Gusta ja Anse uuiulaps - poeg Hans.

2. Lapsepõlv ja kooliaastad.

Lapse uimeses uouupjans ja uarratajans on uanemad. Hans Pöögelmannil eli oma uasematelt uui mõndagl uouuinit õppida.

Tänu uanemateli, tänuas temas juba

¹ „Lanala“, 1940, nr. 102

² Sealamas.

Foto nr. 4

Foto nr. 5

Hans Pöögelmanni ninniaacht Puiste talu Paistes lähedal. Siin elab praegu tema õde Marie Riisalu oma titre ja selle perenonnaga.

varanult kuvi värsside ja muusika vastu.

Teine isa oli tubli põllumees, andis ta tööarmastuse edasi ka oma vanimale pojale, millest sai juba varanult vanemate abilise narjaj ja põllul. 7-aastaselt pandi Hans narjaj. Kui terane ja traagi pois oli Hans lugema õppinud juba 5-aastaselt ja suandanud suure armastuse raamatute vastu. H. Pöögelmann meenutab ise, et talve õhtutel istis ta vanaisa seiles, kui see piiblit luges.¹

Koos isaga põllul töötades võeti osa ümbruskonnas mees elevast „kaastamisest“ ja sellis ülatrüümungiga rõisteldes elid Hans isaga tiistist üle², meenutab H. Pöögelmanni öde

Perekoonas oli peale Hansu veel 3 tiitart: Malle, Marie ja Ella. Nagu öde meenutab, oli Hans hea seltsiline ja meel. Õil on mees juhtum sellist, kuidas ükskord, kui isa-maa kodus ei olud, ukkas nõige väinun öde Ella (2-3.a.) tiisi. Hans tõi ta sealt välgaj, riputas märgid riided pöösastile uuvirama, etis sooja kehastite ja õhtul

¹ H. Pöögelmann, Luda saadud, rööds röödud, Eesti karmuse Seltside aastaraamat, 1897, Tartu, lk. 6

² Marie Lütvalu mälestused.

ning nel päevad hiljem ei teadnud vare-
mad, et nende tütar uppumisohus oli.¹

Juba varjapölvus paistis silma Hansu an-
tiivne ja teovõimeline iseloom. Sel ajal, kui
nari rahulikult rõi, oli väike Hans ikka
milligi kallal ametis, kas nohitseb endale
noa või viirre abil puust jalgratast te-
ha või püüab rehvendada puulehtede
abil väga maanera suurent, või poogib
karjamaal varude ja leppade viilge süu-
püües jne.²

7-aastaselt pandi Hans Tõlli vilanorri,
„uus testamenti ja lauluraamatit tumbiti
ja viitsanimbega ikku ja raimu hariti.“³
Tõllile jäi Hans niisiis ainult 5-ks nä-
dalaks. Järgmisel sügisel röttis Tuha-
laanes Jõhviku talus elav onu (ema vend)
Hannu enda juurde ja pani Tuha-
laane veneuse vallanorri.⁴ Siinne preester
Klibbar püüdis vanemaid mõjutada, et
pois vene ussu astuks ning lubas hoo-
litada, et ta peale kihelkonnakorri lõpeta-

¹ Marie Riivalu mälestused.

² J. Allerkindha, H. Pöögelmanni 60. sünnipäev ja 30. a.
parteilise tegevuse tähtpäev, „Naistööline ja nait-
sohhoosin“, Leningrad, 1935, nr. 12, lk. 13

³ Kõningad elusolnud ardnud H. Pöögelman-
nist, „Klassivõitlus“, Leningrad, 1935, nr. 12, lk. 12

⁴ Marie Riivalu mälestused.

Foto nr. 6 Luuletaja õde Marie Riisalu 1964. a.
verakil.

Foto nr. 7 Naade Paistu asulale.

niis Tiiga pappide-seminari vastu võttas.¹
 Püester Kibbar oli rildse tuntud küljpoolest,
 et ta püidis rahvast igal võimalusel
 veneuse s.o. õigeuse võtta ja isegi matu-
 tel noomis luteriuselini ja nende õigeusuli-
 si regulariigi.² Ta nõudis ka Paistu
 kihelkonna usulivalitsusest, et see ei lubaks
 Paistu kihelkonna vallauskolide õpetajatel
 oma usuliduse võtta õigeusulini lapsi.³

Hans Pöogelmanni ema oli sellega päris
 nõus, et poeg õigeuse läheb, kuna ta na-
 ise oli ennem õigeusuline elnud. Ema tunn-
 uis soov oli pojale haridust anda, et
 päästa teda taprast talitööst. Tõllal
 oli paljude vanemate soov saada oma po-
 jale virikõpetaja või vähemalt kõtrii-
 koht.

Hansu ristisa Hans Kõrg^(õrg) - Paistu kihelkonn-
 na usulivarem⁴ astus sinna vahle ja
 soovitas tungivalt poisi Paistu kihel-
 konnausuli vüa.⁵ Sinna siis Hans länsi

¹ Kõningad elusolised andmed H. Pöogelmannist, "Klassivõitlus", Leningrad, 1935, nr. 12, lk. 12

² ENVD JA LK 70, f. 199, M. 20, l. 47

³ ENVD RAKA, f. 1286, nim. 4, s. 248, l. 31

⁴ ENVD RAKA, f. 1286, nim. 1, s. 240, l. 9

⁵ Kõningad elusolised andmed H. Pöogelmannist, "Klassivõitlus", Leningrad, 1935, nr. 12, lk. 12.

1885. a. Sama aasta keeli-revideerimisprotokollist nähtub, et Paistu Peiste kihelkonnakoolis oli 49 poissi (I kl. - 13, II - 8, III - 26, + 2) ja tütarlaste kihelkonnakoolis 15 tütarlast. ¹

Paistu Peiste kihelkonnakoolis töötas tollal kaas tublid õpetajad: helilooja Friedrich Saebelmann ja Peter Ruubel.

Friedrich Saebelmann (1851-1911) oli muusika, saasa uude ja mõne teise aine õpetajana ning samuti Paistu kiriku kooris ja orlemängijana. Õpetajana oli ta omandanud Balga seminaris ja Paistus töötas ta 1880-ndast aastast alates ². Ta oli õppinud ka aasta ka Peterburi Konservatooriumis. Fr. Saebelmann on paljude populaarsete koorilaulude autor ("Palve", "Ellerhein", "Kaunistad laulud pühendan sulle" jt.) autor. ³ Kiriku orlemängijana oli ta võrrate. ⁴

Kooliõpetaja Peter Ruubel pärines Hallistest, hariduse oli saanud Viljandi Ühiskeelsete ja õpetajana töötas alates 1880. a. ⁵ Luigi tal püüdis eriharidust, oli ta õpetajana väga tubli ja nektus laste õpetamisse ja koditööse suure hoolsusega. ⁶

¹ ENSO RAKA, f. 2008, nim. 2, sü. 11, lk. 15, 16

² Sealsamas, l. 16

³ Eesti Entsüklopeedia, III, Tartu, 1936, lk. 460

⁴ Lev Kärreri mälestused.

⁵ ENSO RAKA, f. 2008, nim. 2, sü. 11, l. 16

⁶ Sealsamas, l. 16

Erilist huvi tundis P. Ruubel füüsika vastu ning õpetas ka selle traditsionaalsete algeid suure entusiasmiaga. Ta oli ise valmistanud suure hulga füüsika-alaseid, eriti just elektromagnetilisi instrumente, mis sisid uuesti klassi-ruumi suures (umbes 2,5 m pinn) klaasustega kapis. Oma suure entusiasmi tõttu palvis Ruubel kohaliku pastori rahulekematine, kes elevat soovides es avaldanud meelipaku Ruubeli üle, et see isegi pühapäeval läinud sepa juurde oma instrumente valmistama.² Suurt rõõmu pani P. Ruubel ka uhaakultuurile, eriti võimlemisele, ning tema juhatusel toimunud igas nädalised võimlemispeod, Ruubeli ajal oli need varustatud ka ajamaste võimlemisriistadega (riis, hobuse, rõngad jne.)³

Fr. Saebelmanni ja P. Ruubeli heast noostööst nägib fants, et tänapäevani populaarse Saebelmanni laulu "Laccuinad laulud pühendan sulle"⁴ sõnad on kirjutanud Peter Ruubel.

1885. a. uuesti reideerimise protsessist pais-
tab silma Poiste ühelnonnauuesti hea õppe-

² Lev Kärreri mälestused.

³ Lev Kärreri mälestused.

⁴ S. N. V. R. A. H. A., f. 2008, nim. 2, s. 11, l. 16

töö tass: on märgitud laste head häälde-
mist nene ja saasa keele, mida põhjendati
sellega, et mõlemad õpetajad suu- ja keele-
hääte ja korrektselt.¹

1883. a. alatus töötas Paistus pastorina
luuletaja Jaan Bergmann (1856-1916). J. Berg-
mannil on tähtis koht Eesti kirjanduse
ajaloo, ta on ajalooliste ballaadide
„Mitar illo“, „Taara pidud tagaselja“ jt.
autor, sauneti on ta kirjutanud ühis-
kondlikult ebaõiglusest rõõlevaid luuletusi
(„Lese silmapaar“, „Saenekap“).² J. Berg-
mann sindis Viljandimaal Põltsamaa
koheluses raese talu rentniku pojana ja
pidi palju võitlema, et saada haridust.
Ta tegus rahvalaule, tõluis antiikreeka
luulet ja püüdis tõestada saastastet
naarõpilastele, et Eesti keeles on võimalis
kirjutada ümõõn mi keeluliste värsivõr-
nides. Ta oli ka esimene Eesti lasteajakirja
„Lasteleht“ toimetaja 1901-1905. a.³

ühiskondlikus elus muutus J. Bergmann
peagi naatsooniliseus tegelaseus, peamiselt
oma naise Hõldeheidi nõuadusel, kes oli õi-

¹ E. N. K. R. A. A., f. 2008, nim. 2, s. 11, l. 16

² Eesti kirjanduse ajalugu, I, Jln. 1957, lk 339

³ K. Niit, Andenas ballaadimeister, „Rahva Hääl“,
1956, nr. 304, 29. XII

su mõisaomaniku von Sieversi öde¹. Ka nohali-
 lised inimesed nimetavad J. Bergmanni vasa-
 muelseks.² Tema reaktiooniks ilmus ka sel-
 lus, et ta soovitas H. Pöögelmanni sanematel
 loetuda poja edasiseb kasvatamisest pärast
 ühelnonnaeoli lõpetamist.

Hans Pöögelmann õppis algul võrdlemisi
 vähe, kuid pani pünlina hooliga selituri
 tähele ning jäidis varsti klassivendade
 seas esimesel ritta. Klassivendade silmis
 paistis Hansul eriline anne matemaati-
 kas ja vallatust. Tei õpetaja andis
 klassile matemaatika ülesande, siis oli
 Hansul rari vastamiseks piisti, nüpea
 kui õpetaja jäidis lõpetada.³

Paistu ühelnonnaeoli aega (10-13. a.)
 kuuluvad ka Hansu esimesed luuletused
 11. aastalt. Ta kirjutas need kooliõpi-
 laste „ajalikes“ ja need kujutavad endast
 satiirilisi pilvelaulukesi.⁴

Tänu õpetajate hoolsusele ja heale
 tööle oli Paistus õppimise aastatel ülb-
 laltis tähtis osa Hans Pöögelmanni eda-

¹ J. Tamm, Hans Pöögelmann, „Tee Lõmnunismik“, 1957,
 5. ast.

² E. N. P. S. B. K. M. K. 200, M 5:5, l. 19

³ H. Pöögelmann, Luuletused, Tln. 1957, lk. 3

⁴ Jirinson, Võitleja - kirjandis, „Leigid“, Leningrad,
 1935, nr. 12, lk. 2

Foto nr. 8 Läbi Paistu niitude loonelik naunis
Gulajävi.

Foto nr. 9 Paistu „Põrguoru“ lähikonnas.

sisele neppuremisele. H. Pöögelmann meenutab
 na ise, et ta enamvähem vaimuselt is-
 sciavat elu kannanud elama Paistu kihel-
 konnanõolis. ¹ Heale koolile liandus imb-
 rumonna vaevas loodus: ilusad niidud,
 ojad, mäed ja metsad ning omapärane
 „Põrguorg“, mis tänapäevani mulitab siia
 matnapiid lähedalt ja kaugel. Tein see
 jättis H. Pöögelmanni õrnatundelisele
 hingele tugevad jäljed ja tõstis teras-
 pois rahvustunnet.

Käminiväärne on na traditsiooniline
 Paistu kihelkonna suuriritus - igavaastane
 „turnipide“, mis esmakordselt toimus 1886. a.
 Selle korraldamisel etendasid peassa Paistu
 kihelkonnakoolide õpetajad ja peatigela-
 stid kihelkonnakoolide õpilased. H. Pöögelman-
 ni mälestustes onab klls esas tänuväärse
 koha just õpetaja Peter Reubel - peo
 korraldaja. ²

Need pidud korraldati kevadel kooli lõ-
 pul ning olid eestavans hindumuseks kogu
 kihelkonna elanikkonnale. „Need olid kihel-
 konna iluüldised pidud, millest kihelkonna

¹ H. Janson ja J. Lehmann, Hans Pöögelmann, „uus Elm“, 1916, n. 17

² H. Pöögelmann, Tuunise elut, Loodus ja vöörsil, Tartu, 1900,
 lk. 58

mann piduplatsile... alustab piduühase vaimu-
lõnu lauluga ning laulule järgneb tuumonas
haridusajalooline rõne pidu tähtsusest...¹

Järgnevad mitmeülgused ettevanded: võim-
lemisharjutused piissidega ja ilma, "turni-
müüdid" ja teistel vahenditel.

Osana lauluõpetaja ja tuntud helilooja
Fr. Laabelmanni juhatusel esitavad poisid
mitmeülguseid laule. Kantame ette naljan-
deid ja luuletusi, laulavad tütarlapsed
ja väike lõpuks esitatakse näidend. Peo
lõpetab peanõrvaldaja P. Reubel, kes tänab
osavõtjaid.² Peo ettevanded olid hästi
ettevalmistatud, näidendis kujutatavad
nähtused, näit. äinsemüüri ja välu jn.
paistid näis väga loomulikuks ja tei-
tuid pealtnähtavalt vaimustust.³

Mitmeülguse tore traditsioon jättis hea
mälestuse tulevase patrioodi hinge. 1888. a.
lõpetas Pöögelmann parima õpilaseks
Paistu kihelkonnakooli ja sai nalt riigiki-
rens 12 rbl. raha, et raamatuid osta.⁴

¹ J. Pöögelmann, Tunnine elust, Kodu ja vööril, lk. 60

² Sealnannas, lk. 61

³ Marie Riivalu mälestused.

⁴ Marie Riivalu mälestused.

Foto nr. 10.

Marie Riisalul (uusid) on sageti palju
noori meelalisi. Nõbrusnõuna roolide
õpilased tulevad siia mulsasti, sest
suure revolutsionäari öde teab paljugi
huvitavat neile pajatada.

Pildil: Tuhalaare 8. kl. Kooli VIII klassi
õpilased Marie Riisalul milas 30. I 1963

Vanemad tahtsid anda neid peemi kõrgemate
kooli - gümnaasiumi saata, kuid selline puu-
dunud talul õpangused tagatind. Teha
kooliraha - 40 rbl. aastas eli võimatu sum-
ma¹, väärinmata muudest koolidest.

Tuli leppida vähemaga ja nii astus H. Pöö-
gelmann 1889. aastal² 600000 ranguel
arvassa Põltsamaa Aleksandriakooli, mis oli
aasta eest avatud.

Aleksandriakool ei andnud null gümnaa-
siumi õigusi, kuid siin võis hea õppimise
se tõttu koolirahast vabaneda ja tehtis
ka oma leivausti kedent raasa võtta.

Aleksandriakooli antamisel ise on H. Luus
väide este rahva iseteadvuse tänuist ja
piiridest rahvuslikku kult ja kultuuri edasi
arendada. 100000 rbl., mis kooli tarvis tuli
koguda, koguti raase rahva poolt poolteise
aastajärguga.³

Teigi „estikeelsest kõrgemast koolist oli
saanud harilik venekeelne linnakool“⁴, eli
sün ka este kooli riivustamine õppeaineis ja

¹ Kõningad lubasid andnud H. Pöggelmannist,
„Klassivõitleus“, 1935, nr. 12, lk. 12

² H. Luus, Este Aleksandriakool, 1939, Tartu, lk. 314

³ Tealoomal, lk. 209

⁴ Tealoomal, lk. 208

siinsete uarrandise hulgast uarraid välja
mitmed rahvusliku rõhumiise vastased.

Eesti Aleksandrikoolis jätkus H. Pöögelmanni
raimne areng uue hooga. Üldiselt oli ta
"väga clar, tige vallatu, uus parimatet
turnijatest",¹ õppis saamis vähe, aga
pani pünline hoolega selitus tähele ja jõu-
di võrdlemisi rahese saevaga klassiren-
dada seas esimeses õpilaseus. Pöögel-
manni uarrõplane J. Lehmann meenitab:
"Siins silmis en väga selgerti selle tillunee
terase, lähitengiva ja targa raatiga 14-aas-
tase poissese uuju, seda mee tubli mate-
raatiaõpetaja Inanor suure taholi juurde
geometriaõlisannet selletama ja põhjenda-
ma uutus, peale selle, mee teroest alas-
siet rihtigi ei leidunud, mes uutsot elas
julgenuid vastu võtta. Ja mee väikene
Hans nõudmise hülgavalt täitis, pöör-
dus uõinide seltsimeeste tähelepanu ta
isiani peale..."²

Aleksandrikoosliit sai alguse H. Pöögelman-
ni juurde armastus lulle ja uirjandite
vastu ning äranid ajaürijaniinu kaldu-
mused. Ysearansi armastas ta

¹ H. Pöögelmann (autobiograafia), Pestimees
1857 - 1907, Tartu, 1909, le. 225

² N. Janson, J. Lehmann, Hans Pöögelmann, "Uus
Telli", 1916, nr. 17

matemaatikaat, ajalugu ja hiljem „päest-
airja“. „Tähelepanekandvad kirjanduslikud tööd, mis
senni minu noortööde „nõrgem vilg“ oli
olnud, tõusid nüüd esimese ritta,“¹
meenutab Pöögelmann ise.

Aleksandriaoolis õppimise ajal uuti
rahvusliku liikumise tegelaste pejad, kes
juba noortel olid naasa teinud vaenu
saava ja uue rahvusliku rõhuvise vastu.

Siin tähelepanekandvad Pöögelmanni inimkonna-
tegelase kaldumised ning filosoofilised
huvid.

Ühiselt vaieldi mitmesuguste inimkond-
like probleemide üle, loeti mitmesuguseid
raamatuid ja uuriti Darvini, Schopen-
haueri ja Buddha õpetust.²

Õpilased elasid poliitilistele sündmustele
ja ajakirjanduses avalduvatele seisund-
dele kaunis elavalt ja emotsiooniliselt kriitiliselt
naasa. Poliitilistest teinimustest olid
sindhal rahvusvõre ja usuvastand teinim-
münd.³ Poliitilise teadlikkuse ja
rahvusliku meeluse tõttu Aleksandriaooli
kavandilise noortevõre naa nooli selle-

¹ K. Pöögelmann (autobiogr.), Postimees 1857-1907,
Tartu, 1909, lk. 225

² K. Pöögelmann, Luuletused, Tln., 1957, lk. 4

³ K. Kruus, Eesti Aleksandriaool, lk. 287

augsed õpetajad, kes olid tavaliste tsarismipoliitikat teenivate koolide õpetajatut hariduslikult nõrgemad ning andenamad ja poliitiliselt rabamellsemad.

Aleksandriinooli õppepersonal juhatajaus (aunimetusega - inspektor) eli ette nähtud Paistu kihelkonnast pärinev dramaturg, poeet ja kriitik Johan Kunder, kes aga suri enne keeli arvanist roetõppe. Inspektorina utsuti A. Anson Võrust ja see roortas teiseks õpetajaas renelase M. P. Niidolajevi.¹

Viimane oli vana aule õpetaja ja oli Peterburis revolutsioonilist liikumist osavõtmise pärast ilmselst väga heidetud.² H. Pöögelmanni mälestustes elid M. Niidolajevi ettelugemised ja harjutused vana ja ulemaailmse kirjanduse üle väga teitvad.³ H. Pöögelmann tutvus sülv paremate vana kirjamine teostega.

Kõige suuremat arvatuslikku mõju avaldas H. Pöögelmannile luuletaja, realismi taotleva epiline luule viljeleja ja vana kirjanduse innukas tõluisa Jakob Tamm,

¹ H. Kruus, Eesti Aleksandriinool, lk. 207

² J. Allermann, H. Pöögelmanni 60. sünnipäev ja 30. a. partiline tegevus tähtpäev, "Naistöeline ja naitkolhoosmia", 1935, nr. 12, lk. 13

³ W. Janson, J. Lehman, Hans Pöögelmann, "Uus Elm", 1916, nr. 17

ku töötas Aleksandriusooli õpetajana aastast
1891-1893. ¹ Õpilaste mälestuste järgi „pime,
tugev mees panna sinise näoga, mille panna-
de voltide vahelt pisarad vidusilmad pool-
uiselt vaataid, mustad juunud ja pool-
sarised, jalas õige varad poolaapad...“²

jättis Jaan Tamm esialgu usumilise mulje.
See mulje aga häikis uude, kui Tamm
õpetama hakkas, kuna siis suutis ta uude
õpilaste tähelepanu võita õpetatava ai-
nega ja selle aine hevitamiseks teha. ³

Sineõpetajana ja narrutajana jättis
Tamm õpilastele tugevad jäljed. Eesti
uude õpetamine tõsisis elumise õpetaja J. Er-
lemanni tööga võrreldes märnosa nõrgema-
le tasemele. Suudeti läbi võtta gramma-
tika ja kirjandus, samuti tutvuda peajook-
tas ka Eesti ajaloo ja maatriadusega. Õpeta-
misel ei pidanud J. Tamm kinni õpikuist.
Ajaloo õpetamisel püüdis ta õpilastele sisen-
dada arvaramat ja realistlikummat maati-
viisi. Õpilasi kohtles J. Tamm mitte kui
peirinesi, vaid rohkem nagu täiskasvanuid

¹ H. Bruus, Eesti Aleksandriusool, lk. 266

² Sealsamas, lk. 266

³ Sealsamas, lk. 266

ja seltsimehi. Tagajärjeus oli na õpilaste poolt täieliselt nõalduus õpetaja vastu.¹

H. Pöögelmann isiklikult õppis J. Tamme juhatusel järjeindlalt mõtlema ja töötas välja oma tunda stiili. Ja aastaid hiljem, alles juba tuntud luuletaja, pidas ta ikka oma peamiseks eeskujuks J. Tamme.

Kord uolinatsumise ajal oli õpetaja Tamme avaldanud arvamus, et H. Pöögelmannist saab vist küll ajakirjanik, on teine nii terane.² Ja tõesti avalduski Pöögelmannis ajakirjaniku talent ja peamiselt just õpilasaajakirja naudu, mille toimeta-just ta sai. Vanimaks õpilasaajakirjaks oli aadala-ajakiri „Eesti Aleksandriusoli naat. löbu-ja teaduuekt“, mis ilmus alatu 1891. a. Toimetaja osavusest ja andeust vägib õpetajate kiitv hinnang ajakirjale.³

Ajakirja publikud püüdnid olla õpet-
leind ning sõnastada noorte etinguid elu-
mõtte ja sihtide üle. Kirjutistes oli tun-
da üna tugevasti materialistliku, eriti
darvinistliku filosoofia mõjuid.⁴

¹ H. Kruus, Eesti Aleksandriusoli, lk 267

² H. Pöögelmann, Luuletused, lk. 3

³ A. Janson, J. Lehmann, Hans Pöögelmann, „uus ilmu“, 1916, nr. 17

⁴ H. Kruus, Eesti Aleksandriusoli, lk. 285

Mitmed. alexandristid, kes hiljem tegetse-
sid ajakirjanduse alal, said sellele isime-
se nooli just sira Alexandriinoli õpilas-
ajakirjade toimetamise teel, nagu H. Pöögel-
mann, J. Riintalu, M. Pung, O. Peterson, A. Loren-
bach, Ed. Öunapuu jt.¹

Alexandriinoli teeb H. Pöögelmann saat-
soid na oma luuletusi trüki avaldada,
sialgu ajalehtedes "Valgus", "Olevin" jt.²

1892. a. lõpetas H. Pöögelmann edukalt
Eesti Alexandriinoli, suundades (tema en-
da sõnade järgi) peale õppesavades ette-
nähtud teadmiste veel "tugeva ports-
joni rahvuslust (isamaa-armastust), piüide
jõuise saste võidelda, tahte salmuud
taguda ja tugeva uuwastase vaimu."³

¹ H. Luus, Eesti Alexandriinool, lk. 287

² Jürisson, Võitleja - kirjandis, "Leegid", 1935, nr. 12, lk. 3
E. Majaa, Hans Pöögelmann,

³ Revolutsiooni lipuandjad, Tln., 1962, lk. 118

II peatükk

Hans Pöögelmann Pilistveres ja Viljandis.

Aleksandriusooliga oli selles nooruses haridus-
 tee lõpetatud, algas iseseisev elu.

H. Pöögelmann ei elanud veel 17-aastaseks, aga
 juba tuli tal asuda teisi õpetama. 1892.a.
 sügisel (10. XI) valis Vasa-Põltsamaa valla
 volinogu H. Pöögelmanni Pilistvere kihel-
 konna Vitsjärve viila usuliõpetajaks.¹

Sasta pärast, 8. XI 1893, sai ta ka vastava
 dokumendi linna- ja kihelkonnasooliõpetaja-
 ja natseli, mis anti välja Eesti Aleksandri-
 usoli pedagoogilise nõuniku poolt.²

Nii asus H. Pöögelmann, peas kihamas rah-
 vuslõuud ja ^{mitmevõimude} filosoofilised ideed, Vitsjärvel
 viilanusoliõpetaja kohale. Juba Aleksandri-
 usoli-aastail oli temast kujunenud seen-
 dunud karsklane ja ateist. Nooruse õhi-
 naga asus ta oma usulitõis nõini neid
 reendumuri ja taruuri ka lastele jagama.
 Oma energiile loomuga muutis ta palju
 ära teha.

¹ Revolutsiooni lipuandjad, 1962, lk. 118

² bNSV RAKA, f. 398, nim. 1, lei. 226, l. 1

Ta püüdis selgitada darvinismi ja ateismi ideid talurahva hulgas. Seid see ebaõnnestus. Need ideed olid rahvale raugeid ja arusaamatud.¹

Kristina tuli juba esimesel tööaastal Kõnnupõrge lastevärsimate ja viirauuga. Töölinnaja meenides pidasid oma jumalateenistusi vennastuuguduse liianud. Usuline poolt tuligi rahuldlematus noore noolmeistri vastu, kes nende arvates rüüstas piikudest. 3 nädalat hiljem sai H. Pöögelmann kutse ilmuda kihelkonnas pastori juurde, kes oli kokku koostanud kihelkonnas noolmeistri. See noomes viirus patrioost (parun), pastorit ja kihelkonnas viiruvõõrmeestrist, sekretärius oli rõster. Tunnistajateus olid kutsitud noolimeest ja koolast uus vanem peremees, lugupidatud vennastuuguduse liige Joh. Lander (viirandusloolase J. Landeri isa).² Pöögelmanni vastu oli esitatud süüdistus, et ta jumalavastast kihutustööd teeb.

Õnnens asus tunnistaja J. Lander kaebaluse suhtes viiraja viirandusele, selitades,

¹ H. Moosberg, Hans Pöögelmann 1905-07. a. revolutsionis, TR-i Teinutud, vih. 69, 1958, lk. 147

² Kõningad elulooliid andmed H. Pöögelmanni, "Klassiroõllus", 1935, nr. 12, lk. 13

et isegi peibet iseenes vastu rääkirat. H. Pöögelmann pääses ainult pastoripoolse noomitussega.¹

Levadell uibastas rahwanoslide inspektor oma reviderimiseleil na Nitsjärve nooli. Koolimatkumise läns üna libedasti. Rahuldewana lahkus na pastor ning järquisel kolmel aastal ei rääinud Pöögelmann neid uenbaga oma koolis.²

Sei atimialase tegeus Pöögelmannil ebaõnnestus, siis karsustegeusega oli lugu parem. Noortele medepärasema tegevuse leidmises ja nende kõrtsist eemale meelitamises asutas ta lauluseeri ja näiteringi.³

Erialgu tekitasid koolimajas trisuwad mängud ja tantsud umbruskonnas pahameelt, oli ju seni selles majas ainult palvetatud. Seid usklikud lepitati sellega, et ünskord jõulude ajal käidi lauluseoriga na airikus laulmas. Samuti meeldis rahvale, et nüüd saatsid nequ niila noored mardid- ja uadrihtud koolimajas mööda, kuna ennem olid kõrtsis ualusepidul.

¹ Mõningad elulolind andmed H. Pöögelmannist, "Klassikõitlus", 1935, nr. 12, la. 14

² Sealsamas, la. 14

³ H. Janson, J. Lehman, Hans Pöögelmann, "uus Elm", 1916, nr. 17

Tal ajal tegutses Piliboerus narkomiseelts.
 „Tugewus“ (asutatud 1891.a.¹) H. Pöögelmann valiti
 seal juba 1892. a. detsembris sekretäriks. Tema
 tublist narkomivalaust tööst nägib fant, et
 1900. a. „Tugewus“ ta oma auliimene valis.²

Kui H. Pöögelmann seal itaenodus oibis,
 organiseeris ta ka seal näiteringi, millega isegi
 Viljandi Põllunõuete Seltsi etendus anti.³

Kõige selle sinna inimõudluse tegevuse
 ja koditöö nõral ei unustanud Pöögel-
 mann ka kirjandusliku tegevust. Juba 1890. a.
 alates oli ta teinud raastööd ajalehtedele
 „Valgus“, „Olevik“, „Postimees“ jt.

Vitajärel jätnas ta raastööde kirju-
 tanust. Artiklitest ja uljetistest võib näha,
 mis lai oli tema silmaring ja mis
 paljud misimund teda huvitasid.

1894. a. „Olevikus“⁴ ilmunud Pöögelman-
 ni artikkel „Kiri Võrtsjärvel“⁵ algab
 värsiga:

Piliboere püri
 seisab soo mis siib.

Maante Põllunõuete
 temast üle viib.

¹ J. Tiku, Narkomise Eesti Narkomise Seltside tööpeale, Eesti
 Narkomise Seltside aastaraamat, 1897, Tartu, lk. 107

² Nõuingad eluleelised andmed H. Pöögelmannist,
 „Klassiroõtklus“, 1935, nr. 12, lk. 14

³ Sealoomas, lk. 14

⁴ „Olevik“, 1894, nr. 45, 8. XI

⁵ See on praeguste andmete järgi esimene H. P. artikkel, mis
 trükitis on avaldatud.

Selles kirjeldatakse Võrtsjärve ja tema ümbrust, räägitakse arheoloogilistest leidudest selle äärest ja kutsutakse meid ühinevõimude ümbrusse „ida kalda maal...“¹

Võrtsjärvel valmib 1895. a. Pöögelmännil värsivihis, mis veebruaris siit posti teel koos kirjaga oma armastatud õpetajale Jaan Tammule minema läheb. Logu kirjast ehk suur austus oma unustamatu usuliõpetaja vastu.

„Laike juba Karelshofis küllalt saava näha meie kirjateede läbivaatamisel, miski julgen Teid paluda, et veel sarvast saava võtante nanda. Saadan Teile oma katsed luulipõllul, -aroustage ja aroustage nagu kehes, kuidas väärtes lubab,“² kirjutas Pöögelmänn.

Võrtsjärve perioodi meil olevad meile teadaolevatest leidetustest „Ema süles“, „Tõu haual“, „Meteor“ ja „Laag“. Viimane räägib haigust, kes alles lamades näeb, kui mõttetult on ta oma aega raisanud ja tihiselt elanud ning kahetseb seda kibedalt:

Tal kahju. Kuid tagasi me
ei raitatud tundisid too.

Mis ajavool radunus tegi,³
ei kahetun elavaas loo.

¹ „Olivia“, 1894, nr. 45

² Eesti JA LM 20, f. 129, M 5:12, l. 5

³ Tealsamas, l. 3/6

Laulitus „Isa haual“ on 17 salmiit noorus
 lugu noormehet, kes naugelt noju saabudes
 liiab cest isa kalmuninna ning valab kurvar-
 tusest nibedaid pisaraid. Põega lohuta-
 des manitseb isa haualt teda nodumaad
 kaitsma ja tööd austama:

La node kakuas tõsta tapper,
 nin jahi atra hodega;
 sin elgu vaim sul valvas, napper,
 sin sõdi mõtlemõõgaga ...

Sut töö, jah töö võib õne tuua,
 võib nodupinda naunista.

Töö võib - ei sõna - rahu tuua,
 töö järgasid võib palmida.¹

H. Pöögelmann vaatatas ka näidendite
 kirjutamisega, mõned väinikirjad länsid
 aga „Olevius“ toimetuses raduma.²

1895. a. ilmus „Olevius“³ H. Pöögelmanni
 artikkel „Lauineste viinimur“, milles avaldub
 tema tolleaegne väinendamine maailma-
 vaade. Autor lähtub taluperemeste hui-
 dest ning väidab, et valitseva põllumajar-
 duoline konjunktuuri juures (kus viljahiin-
 dade madal tase tingib rahapuuduse

¹ H. Pöögelmann, Laulitused, lk. 28

² Jirisson, Vöitlyä - kirjania „Leegid“, 1935, nr. 12,
 lk. 3

³ „Olevia“, 1895, nr. 6, 7. II

sulastele palgamaarmisel) olevat sauniate paigutamise talumaale peremeeste isegi narulikum kui naata põllusulaste pidamine. Samas tunneb ta naasa ka sulastele, millel pole isegi oma murgakust ega kodu perenõu aitamiseks. Pöögelmann soovitas peremeestel sulastele natuke maad anda ja lasta majake ehitada. Sulaste muutmise sauniautoks ja neile perekon-
na loomise võimaluse andmine naotaks na varjaste peuduse. Sauniate kohta arvab ta, et neil jätkuvalt millalt aega, et endale nõrvaltööga raha teenida.¹

H. Pöögelmann ei elnud tollal veel tuttav maruismiga ja naitses väike-
kodanlike demokraatia seisukohalt. Tema
nata, ehitada kirik uut mila, nurjes.
Sii loitis uus võremaa taluperemes
oma avalikus kirjas "Oleviule"² tema ette-
paneku mahes põhjendusega, et "saunie
ei ole muud kui talu täi"³, ja nii pal-
ju sauniaid naas en, siis niirevat nad jul-
geus ja võivat haavata saunamaid
järiseas näidma, naqu seda olevat juba
juhtunud. Luga nauntas tegeliseus Pöö-

¹ "Olevi", 1895, nr. 6

² "Olevi", 1895, nr. 17

³ Sealtsamas.

gelmanni väinuoskariuse mõtte läbi.

Neljavärsase pedagoogitöö järel, millal oli ekstrasti nii õpilasi kui ka ümbri-
uonna elamine õpetatud, neile teadmisi
jagatud, tundis noor pedagoog, et endal
hakkab teadmistest pundu tulema, sest
midagi juurde ei saanud. Aleksandri-
uoolist saadud tarkused ei rahuldanud
teda enam. Madal viilavõlliõpetaja
pala (125 rbl. aastas¹) ei andnud või-
malusi edasiõppimiseks. Teadusehimi-
ne ja anderas noormees ei saanud jääda
kõvalise viilavõllikasse.

1896. a. suvel lahkus Pöögelmann
Vitsjärvelt ja asus Viljandi postkontro-
rissi õpilaseks. Siigisel sooritas ta Riias
vastava exami (saksa ja prantsuse keeles
postiaotanduses) ning jäiigi tööle Vil-
jandi postkontrollerisse.²

Sel perioodil uurib ka Pöögelmanni
uustöö ajalehtedele, peamiselt "Posti-
mehele" ja "Laulale". 1896. a. ilmusid
"Postimehes" tema humoristilised
luuletused "Lupp", "Kalamees" ja "Nõid";³

¹ Mõningad lüüesõnad andnud H. Pöögelmanni, "Klassivõitlus", 1935, nr. 12, lk. 14

² H. Pöögelmann (autobiogr.), Postimees 1857-1907, lk. 226

³ "Postimees", 1896, nr. 228, 232, 265, nt. H. Pöögelmanni, Luuletused, 1957, lk-d 29, 30, 31

1897. a. „Laulala“ ühdamliin luuletus, „Laula ehe“
 ja liivilist laadi „Mänd“¹ ning 1898. a.
 „Sonetid Viljandi lossi varemetel“² - sisukad
 värvid eesti rahva ajaloost. „Sonetid“ alga-
 vad kauni looduse kirjeldamisega, vare-
 med teevad aga luuletaja silme ette
 aastasadaduse läinud ajad, mil ei-
 vanemad higi ja verega oma vabadust
 püüdnud kaitsa.

Ma sammun püüa ajakäigu jälgib
 ma lendan läbi aastasadade,
 ma näen päevi, mis sui veremärgil
 on vajutatud varemetesse.

Ja iga kivi peigis teas vesta
 sest, kes ta siia ilus jõudnud tõsta,
 ja veda kaitses, veda rõhus ta.

Loeme, kuidas orduvürklid mürdsid lõpeus
 rahva vastupanu ning algas pime orjaoos:

Ei vajand kaasa üvadiinl ajal,
 ei rõnand hiisalud röömerajal,
 ei helisand enam kandlokul.³

Luuletus annab pikki itamaa minevust, aga
 luuletaja ühdamemureus ei ole mitte ainult
 rahva minevia, vaid ka tulevix. Järgnevat

¹ „Laulala“ 1897, nr. 21, 26, mt. H. P, Luuletused, lk. 32, 33

² „Laulala“ 1898, nr. 20

³ H. Pöögelnann, Luuletused, lk. 35

sonitlikus heleneb piinamaida taevasaar, saabub
noit, „lõpp tuli mustal ajal“. Viimased sonetid
nutuvad optimistlikult tööle tulevise nimel
ja piinatud rahvale õnnitused rajama:

See toonud eutõue uued hüüded
ja uued elud, uued nõuded, piidled -
tööd tahab ja tööd annab kodumaa.¹

Luigi uue Pöögelmanni vamaaloolikud
paljuroi matkivad tuntud vamaalooli-
meid L. Koidulat, M. Keset ja F. Tuhlbassi, on
readis tunda ka isinepära - luuletuste
ridadest õhneb tööotsija sivist ningnad
räägivad ilmenalt luuletaja kuusti-
meisterlause koorust.

Biljandi valmis ka Pöögelmanni esime-
ne pinem proosapala - jutustus „Tuda saa-
dud, nõnda söödud“.²

Jutustuse ainest on võetud autoril
enda elust. Peategelane Jakob Künna-
puu on Hans Pöögelmanni onu Jakob
Pöögelmann. Lõik, mis tehes kirjeldatud,
on tõestisindine.³

Jutustus algab ilusa looduse kirjeldusega:
„... Paaned pilved katsid juba hommikust
saadist taevast, mille tinahall karv lähe-

¹ H. Pöögelmann, Luuletused, lk. 38

² Sündinud lugu, märgib autor pealkirja all. Ilmus
eesti Lõunuse keldide aastaraamatus, 1897, Tartus

³ Marie Riivalu mälestused.

dat sadu töötas. Ja sadu tuligi: varsti peale
lõinut kannas lund sadama. Laiad, udu-
sulgedega sarnased lumehelbed liuglesid
nagu valge raip paiguti alles muutava
maa pinnale... "1

Ja edasi: "... võis juba teinud õhku möö-
da läinud olla, nii inoia sõitja pehme
lumega kaetud teed mööda viila poole sõi-
tis. Ines oli sõjad valla visanud ja ise
lumesoo eest teki alla pugunud..." Nii
tutvume peategelase Jakob Linnapüuga,
Peerdu talu peremehe vennaga. Ta oli sellis
talus sindinud ja naranud, oli seal
teeninud, eistens isa juures, pärast, nii
vend peremeheks sai, venna juures selasena.
Tubli töömehena oli ta kaunis palju jõud-
nud tanida - 1000 rbl. oli Viljandis "rente-
reis vasa vandmas" ja nüüd tahtis ta
endale raha murtseda. Taluoha asemel
rentis ta endale aga Tagane (tegeliselt
Tuhalaane - T.J.) kõrtsi.

Palju on jutustuses pikendatud kõrtsi-
llu koledustele, mis iga lugeja mõtlemas
pidid panema ja heiatama üle kõrtsi-

¹ H. Pögelmann, Tuda saadud, nõnda sõõdud,
Eesti Harjumäe Seltside Hattaraamat, 1897, lk. 5
² Saalvamas, lk. 5

läve astumisest.

Jutuutue tõepärasuses pole vaja kahelda. Laupäeviti käis H. Pöogelmanni isa suunal võrtsis abius ja võttis Kanne na n¹naasa, kes see oma terase pilguga paljutui märnas, kindlasti na ise põlguse joomise vastu. Oman- das ning luajans tõelisus karmlasens jäi.

„... Paar palavamat võtblijat, kes lahingut võit- jatena mõne uergema haavega olid pääse- nud ja peale selle võidu liinu juures unus- tanud, et v²in ueriloom na selle pinali võ- tab, redas pedlid, tiivad ja noad jälga- delt ei jäudnud painutada - pehuasid võrti otas oleva haakunnine latvades võit- luse väimust ja ei teadnud ega aimanud- ki, et nende magamine s³in haakunninus rõhivate naabruse, rääkimata uerbust ja sidamuvalu nende kodu ootajate emaste- le saatis...“² Niiugune oli pilt võrti juures peale joomingut.

Sündmused Tagane võrtsis rüivad au- tori üldistustele, ja ta väidab, et sarnas- sed nähtused meie ümbruses ei ole enam haruldased, vaid on „meie rahva sees liig laialdast juurt saanud.“³ Jutus-

¹ Marie Riisalu mälestused.

² H. Pöogelmann, Tudes saadud, rōnda rōdud, Eesti Tarmuse Seltside Aastaraamat, lk. 11-12

³ Sealsamas, lk. 12

tusist näeme, kuidas mitmeastane nõrtsielu
 kõrvalise töömehe ära rikeus, et viimast eht
 nõrtsimees sai, millele enam muldegi ei tule
 „missuguse raevuga need haljad kopivad ja ara-
 bisevad paberid tekitud olid“¹ ja kui
 hädasti need joojale ning tema perekonnale
 tarvis olensid läinud. Nõrtsimine nõva,
 jõine sida ei tuane mingit piina selle-
 pärast, kui jooknud mees noji läis ja hul-
 lustuses naist ja lapsi peasis, kes tema joo-
 mise pärast olid tarviliku teiduta ja vi-
 letas riides.

Jaobist saab ra ise joodin ning ta kõheb
 aast-aastalt languse teed. Oma ropu suu ja
 tuista mõnitamiste eest tuleb kohtus raia ja
 raha nullitada. Lõpuus mõisarmentriin tä-
 histab lepingu ja võtab talt nõrtu ära.
 Nue, väiksema nõrtu pidamine enam ei eole-
 ne. Ka väike renditud talumohare, mis olid
 nõin võimalused elamiseks, ei päästa enam
 põhja langenat meest, kuna see ei suuda
 lahti saada joomisest. Jutustus lõpeb
 Jaobile pessimistlikult. Talli on⁴ ainuühes
 varanduseksena üks lehm jäänud. „Raha
 on joodud, hobune ja vanner indiste teen-
 rite palgaks rehte poolt ära müüdüd.“²

¹ H. Pöggelmann, Tuda saadud, nõnda söödud,
 Eesti Karmuse Seltside Aastaraamat, lk. 14

² Sealsamas, lk. 24

Jutustus meenab alkoholiomis rahjulikkuses, mõis-
tab hukka selle liigtarvitamist, mis enigi teore
ideeks. Luid ühikonda, kes niisugused pahed
sinnitab, sin vell hukka ei mõisteta.

Lirjandusliku tegevuse võral võtab Viljan-
dis suurema ulatuse sa Pöögelmanni otsene
karsnustegevus. Postiametnikust sai Viljandi
Karsnusseltsile agar vaastöötaja. Pöögelmann
ise meenutab: „Viljandis algasin kõnele pi-
damisega ja lõpetasin Seltsi esimehena.“¹ Vii-
masel kohal sai ta siiski olla ainult mõ-
ned kuud. 1898. a. saatis postivalitus ta
telegraafiametnikuks Rostovisse Doni äärde.

Ta võõrsil viibides ei unusta Pöögelmann
ema kodumaa ja rahvast. Artiklis „Kiri
Venemaalt“² jutustab ta ilmekas keeles
sealsest ulimast, elamist, linna ajalooli-
sust arengust, aubavahetusest, mitmete maa-
de rahvastest, linna heakorrast, arhitek-
tuurist ja kultuurilistest meelilahutustest.

See kiri on ilmenas väide noore autori
teravast silmast, juurdlevast mõistusest ja
haruldasest jutustamiserausest.

Ta koju saatis Pöögelmann kirji ja ter-
vitusi, vahel oli neil värsivorm. Näitena Rosto-

¹ Hans Pöögelmann (autobiogr.), Postimees 1857-1907, lk. 226

² H. Pöögelmann, Kiri Venemaalt, „Laula“, 1898, nr. 23

mist kirjutas ta:

Tuul, tõtta, mu kallid sõjad,
 vii teile mu terved siit,
 vii teile mu salajad soovid,
 vii teile mu kaebavad viit!

Seeal muulb emane hella
 ja isa aru ust saab,
 mis tähendab tarane koha,
 mis salajad juttu tuul a'ab.¹

Tõinoniuuauet aga Pöögelmannile siini ei
 muldinud ja 1899.a.² juunis otsustas ta
 selle kroonumike karjääri lõpetada: loobus
 töökohtast ja tuli Tartusse kavatsusega
 hakata edasi õppima. Lühisel tutvusel
 ta Torma Põllumeeste Seltsi avanisel „Posti-
 muke“ toimetaja J. Tõnissoniga ja septemb-
 ris astuski „Postimuke“ toimetuse tööle.³
 Pöögelmanni kaastöö ajalehtedele „Olevi“,
 „Laulala“ jt. oli toonud talle lootust-
 andva ajakirjaniku nime ja põhjustas
 ka töökohta saamise viilalt tuntud kodaniku
 ajalehe „Postimees“ juurde.

¹ Marie Liisaku mälestused.

² H. Pöögelmann (autobiograafia), Postimees 1857-1907,
 lk. 226

³ Mõningad eluloolised andmed H. Pöögelmannist,
 „Klassivõitlus“, 1935, nr. 12, lk 14

III peatükk

H. Pöögelmann „Postimehe“ ja „Teataja“ toimetuses.

Algas elukutseline ajakirjaniku töö, mis jäi-
gi tema elutsöök. Sellele tööle andus H. Pöö-
gelmann nogu ihu ja hingega. Töö „Postimehe“
toimetuses oli ajalehemehel enda sõnade järgi
näige mitmekesisem, alates „kuulutuste korrekture-
rist kuni juhtkirjade kirjutamiseni.“¹

Erialgse kavatsuse järgi püüdis Pöögelmann
edasi õppida eriti matemaatikat, ladina ja
vreeka keelt, et gümnaasiumi lõpetada. Aga
nida enam isikondliku tegevus teda vaeva
haaras, seda vähem jäi aega õppimisele.

Tartu karmusselts „Karmuse Lõber“ valis
ta varsti oma kirjatoimetajaks, kellele ta
oli $1\frac{1}{2}$ aastat; hiljem sai temast seal ka
näitejuht. Lühiaegselt aega oli ta ka
Karmuse Seltside Kõrteimnonna kirjatoimetaja
1900. a.³

„Postimehe“ ajajärn sai Pöögelmannile silja-
kama naimse varu ajaks. Luuletajana tähe-

¹ H. Pöögelmann (autobiogr.), Postimees 1857 - 1907, lk. 226

² Mõningad elulolulised andmed H. Pöögelmannist,
„Klassivõitlus“, 1935, nr. 12, lk. 14

³ H. Janson, J. Lehman, Hans Pöögelmann, „Uus Ilm“, 1916,
nr. 17

das see temale esimese avaliku tunnustuse liid-
mist. Paljud tema luuletustest avaldati just
neil aastail.

1899.a. ilmus „Pestimehe“ eraliras „Pühenduse
laul Torma Põllumeeste Seltsi avamisel“¹, 1900.a.
ilmusid luuletused „Puid pillen uiderasse
ahju...“², „Ladagu aga.“ ja „Kas mul maksab?“²

„Puid pillen uiderasse ahju...“ on jäinud
H. Pöögelmanni iheus varasema aja pare-
maks ja tänapäevani tema loomingu popu-
laarsemase luuletuseks. Siin on autor ilme-
sa peetiliselt vägiandusega lahendanud õiga-
va filosoofilise mõtte, mis oli teda alati
huvitanud. Ilea rõõlluspidi: abil näitab
autor, et elu, elatud ihihinnua vaneus, pole
asjata, ja ei taritse kahetseda võitluses
kaotatud aegreid, kui need on aidanud
maailma paremaks teha.

Ridades

„Mul korras nagu kalju püüdist,
mis tuli sõnud seotumaks;
meid siis ma märuan: tuba sellist
on saanud värusa soojumaks,“³

peitab nur mõte – ihihinnuale pühenda-
tud elutöö ei kao jäljetult.

¹ „Pestimehe“ eralira, 1899, lk. 174–175

² „Pestimehe“ eralira, 1900, lk.-d 4, 60, 200

³ H. Pöögelmanni, Luuletused, lk. 39

Lüülitus „Sadaagu aga“ räägib näндаjast, kes
 es mul nauget eomärgist ning vihma ja lüme-
 lobjame tõttu libiseb ja konistab teel. Aga üht
 inimeset ei saa hoolida, kui see sadu üldsu-
 sele nam toob:

Kui nii langetigi väsinult maha,
 kui vihm mulle ka õnnetus toob-
 Aga Maaryämba pinnale tema
 halja kevade õitsena loob!¹

Lüülituses „Kas mul mausab?“ viisib laulda,
 kas tal mausab rõõmu ja muret laululoo-
 na avaldada, kui teised ihes ei laula, kui
 reigi ei muula. Vastusena kõlab, et raha
 rõõmust ja murest, ^{rahva} õnnest ja õnnetusst tu-
 leb innaigi laulda:

Nendest tahan inna laulda,
 tahan laulda tasuta;
 tahan unnaelt helistada
 kurbuses ja rõõmus ka.

Kui na viluki mind ei muula
 ja kui mets ei uchaqi,
 isamaale laulan inna
 kas või aina ünnini!²

1901. a. noorte kirjandussõprade albumis „Liired“
 I ja II esineb H. Pöögelmann kõige vilma-

¹ „Pestimehe“ eralisa, 1900, lk. 60
² H. Pöögelmann, Lüülitused, lk. 40

paistrama poeedina. Lään on teistraadelt tri-
 uitud varemilmunud „Sonetid Viljandi lossi
 varemetel“¹ ja „Kana lüh“, peale nende on
 siin rida uusi luuletusi.

Peamiseks tumas „Liirte“ albumites avalda-
 tud luuletustes on isamaa-armastus. Rõõm-
 sas peite-nõnelises luuletuses „Kannis on mu
 kalline“² osutub vaissilmses, ueldloaili-
 ses kallimaks viljapõldudest uollendav
 sinijärvedega ehitud uodumaa. Luule-
 tuses „Tervitus“³ tervitab laulja uauget
 noju saabudes oma uodupinda ja kallist
 uoduseelt, mis talle uut jõudu tardeduud
 vaimuse uelavad. Õnnestunult kõlab Pöö-
 gelmanni tõlkes Ungari luuletaja Mihály
 Vörösmarty leegitsev „Ülshüüe“, mis mõjub
 väga jõuliselt oma patriotilise hinge-
 laadiga :

Madjar! jää uindlaks, uõinemata
 truuks uodupinnale

Lään said sa elu ja siin uo
 saad hana endale!³

Peale selle avaldati „Liirte“ albumites veel
 H. Pöggelmanni tõlgitud „Heine-Seor“ ja
 tema optimistliku „Nooruse hüüm.“⁴

¹ Liired, I, Tartu, 1901, lu. 37

² Sealsamas, lu. 67

³ H. Pöggelmann, Luuletused, lu. 42

⁴ Liired, II, lu. 16

Kirjandusliku tegevuse tulemusena ilmusid „Postimehe“ ajajärgul ka täiesti iseseisvate raamatuna Pöögelmanni tõeleline üllajutt „Viltsuse choer“¹ ja väga mitmesuguste kirjutusstega väike noogumia „Kodus ja vööril“.² Nimetatud töodes teeb autor suure sammu edasi sotsiaalselt probleemide mõistmisel, sin esneb juba kapitalistliku korra kriitikat.

„Viltsuse choer“ kirjeldab naeste popside elu, autori poolhoid kuulub sin täielinult lihtsarahvale.

Kageriinu saunas elas 4 inimest: Tõnis Lepi oma naise Kröödaga ja kaks poja: Jaagu ja Hansuga. Tõnis oli vanapoolne, pödur mehine, käis suvete ülla väljal tööl, talvel parandas nõusid joi tegi muud ürgemat talitust. Maatüüriine harimine oli eide ja vanema poja Jaagu hooleks. Noorem poeg Hans oli lähemas presnarjatsens ja hoidis ühes ka Kageriinu eide lehmas.³ Saun ise oli halitusväärne: „Vilturajimud seinad, mis väljastpoolt ileni õlgede ja kagudega kinni maetud olid... tunnistust andoid, et sin inimesed elutsid, katue-

¹ H. Pöögelmann, Viltsuse choer, 1900, Tartu

² H. Pöögelmann, Kodus ja vööril, 1900, Tartu

³ H. Pöögelmann, Viltsuse choer, lk. 4

meid ratus, kus nõia valgeus pleekinud ja
svalt katri murdunud roovlatid ära võis
lugeda... ja lohan vajunud harjad, mis näb-
ginud retuna selgroogu meelde tuletas..."¹

Eit ja tema vanuvas ning nende võrdle-
mise saunaga ("...niiru jäanud eide
nogu katri vanuvas, mis sauna natusega no-
gu loodud paari sündis..."²) rõhutavad
selgi enam seda masendavat viletsust,
mis valitses rase sauniku uodus.

Peatigetlaseks on rase sauniku noorem
poeg Hans - raike, heasidamlik poisike,
kelle tasane loomus alati tiste pilkelauas
ali. Hansu leivavaranemad, eriti nende
poeg Kaarel, tegid Hansu elu väljapan-
natamatuks. „Ei läinud pea ainusestri päe-
na mööda, ilma, et mitte poiste vahel
lahingut ei peetud“.³

Raene ja ummal ema hurjutas poega sel-
gi tagantotsa. Kui Hans na uodust kait-
set ei leidnud, põgenes ta metsa ja varjas
end hulka aega tullest mahamurtud puu-
juure all. Nälg ja niilm töid vii-
mans poisile rane haiguse, ja kuigi uoka-
lik uodumeister ta pinnamööda füüsiliselt

¹ H. Pöögelmann, "Viletsus ohver", lk. 3

² Sealsamas, lk. 4

³ Sealsamas, lk. 10

troens ravis, ei saanud ta Hansule enam
tervet mõistest tagasi.

Seda viilajuttu lugedes aernib meie viijut-
lusse tolleaigne eesti viila, kus kapitalist-
like suhete seisetus oli põhjutanud juba
tugeva diferentseerumise.

Jutustus on rame viiditus viiletsu ja
varandusliku ebarõrduse põhjustajatele, ko-
gu ekspluataatorlikele inimesonuale.

Ja noqumimus „Todus ja vööril“ juhib
H. Pöögelmann mõnedes viijutistes tähele-
panu ratsiaalsetele vastusludile. Näitens
artialis „Sõnase töölitele“ näitab autor, et
töölise loodetud paradüü - vabrik - post-
ni nii paradüülik ei ole, kui ta väib.¹
Artialis viijeldatuse tööstustöölise viile-
raid elu- ja töötinimise vabrikutes, näi-
datuse, et vabrikutöölise seas on palju
rohkem haigusjäänusi, uhaarade vigar-
tusid ja õnnetut surmaga kui näistö-
liste juures. Ja üldine eluiga on lähem-
lega paljastab autor kapitalistliku
ekspluaterimist. Seid see on veel sti-
hiline kapitalistliku majanduskirteemi
viitna,² see ei lähtu veel teadusli-
ku kommunismi positsioonidelt.

¹ H. Pöögelmann, Sõnase töölitele, Todus ja vöör-
sil, lk. 46

² A. Kõrva, H. Pöögelmanni majanduslikust vaadetest,
TRÜ Toimetised, 1958, vih. 69, lk. 77

Nagu nimetatud noogemine eestõnas öeldud, taotleb autor rahva kultuurilise arendamise eesmärgi ja soovib, et raamatute iga inimese silmaringi üle viia igapäevase elu piiri laiendada. Sellist tulemuselt ongi noogemine hästi näinud. Siin on looduse kirjeldusi, milles autor juhib tähelepanu ilusatele nohtadele meie kodumaal (Täara Toomemäed, Viljandi kaunaid kantiid. fil), uutsuub neid uilastama ja uorrastama.¹

"Valgust, valgust otuib iga uarwar taimene, Valgust, valgust, kuuab rahwa hing."²

Kirjutis "Tunnine elust" meenutab lapsepõlvemälestusi kodulidudest seinuikohas Paistus.³

Siin on ka uõraste maade rahwaste elu käsitlewaid kirjutisi, igalikes mõni taru- se-terake. "Uus ualguue riigi uõitlaja", milles räägitakse ühest india rahwa patrioodist, on üsna teras satiir kapitalistliku ühis- uonna uoraalile. "Nagu puud metsas wä- he selle uut hoolitserad, uuidas nende uaab- rid uarwada jõuawad, sirguda uendawad, uas nad uängu jääwad, wõi päris ära uawad, sel si puutu kiituse, igaius

¹ H. Pöögelmann, Uus uuutus jaätud tööpöld, Kodu ja uõõrsil, la. 49

² H. Pöögelmann, Kodu ja uõõrsil, eestõna, la. 3

³ ut. I pt.

piüab oma pääd tõsta, oma latva nõv-
gemale sirutada - nii näeme edasipüüdmist
na meie aja materialismuses, kus igäius teist
vajutada piüab, et ise edasi saada... " Mii
iseloomustab autor uuema aja elumuste lipu-
nija: „Igäius isenesest eest!“¹ Sellisele uodan-
luse moraalile on vastandatud lihtsahva hui-
de eest võitleja, kelde kuulub autori täie-
liä poolehoid.

Artialis „Õpetage lapsi korrushoidma!“² ilu-
neb aga autori maailmavaate püüratus.
Ja arwab, et kui uol suudans rahvale korrus-
hoidmist õpetada ja ülalpidamises tarvi-
lised teadmised kätte anda, siis oleus pal-
jä militsus ja puudus suure rahvahulga
seast raotatud. Autori järgi tuli
lihtsahval oma elu ürgendada ilma
ühisoonollinau nõnda muutmata, teadmata,
et kõige peamiseks militsuse ja ebavõrdmu-
se nimmitajans on sotsiaalsed tingimused,
kapitalistlik nõud ise.

Teale kirjutatud nõgumines uus kena
lühililine luuletus „Luba“³ ja trütkordult
trümitud „Piid pillun uiderasse ahju...“⁴

¹ H. Pöögelmann, uus valguse riige võitleja, Kodus ja
võõrsil, lk. 5

² H. Pöögelmann, Õpetage lapsi korrushoidma, Kodus
ja võõrsil, lk. 16

³ H. Pöögelmann, Kodus ja võõrsil, lk. 29

⁴ Seelramas, lk. 48

parandatud neigul - nii nagu teda tänapäeval tuntakse.

"Postimehe" ajajärgul alustab Pöögelmann uue retsensioonide kirjutamist. Märgimisiärne on tema tegevus teatriiritauna ja näitejuhina "Larmuse Lõbra" näiteringi juhatajades avastas ta tähelepanulise lavastajaksilm viiera teatri tulerase primadonna ja näitleja Pauline Möldri, kes sellal oli lauljaks seltsi lauluosoris. "Pöögelmann onas näha, mis inimene puidus," jutustas sellist lavastajast Pauline Mölder ise.¹ "Lavastajana oli Pöögelmann väga hoolas. Teose mõte, iga osa mõte pidi olema täiesti selge," teab P. Mölder meenutada.²

Pöögelmanni esimesed arvustused ja sõnavõtted "Postimehe" leheküljel püüdsid suunata romantilist "Narlemuise" teatrit realismi ja raasaege repertuaari poole. Kogemustega näitejuhina suunas ta hoolikalt teatri tähelepanu mitmetele sisulistele ja kunstilistele puudustele.

Tähelepanu väärilisel Pöögelmanni artiklil "Tundelaulud Eesti rahvaluules."³ See on huvitav kirjutis lüürinast e. tunde-

¹ L. Triguil, H. Pöögelmann ja Eesti teater, "Edasi", 1957, nr. 242

² Sealsamas.

³ "Postimees", 1901, nr. 205

laulust, tema osat Eesti rahvalaules, neidest
 rikkalikust liidest, milles ta jaguneb: lõbu-
 lauludest, rahvalauludest jt-it. Kirjutiis oli
 illustreeritud vastavate närvatuenditega.

Postimehe toimetuses oli H. Pöögelmann pea-
 aegu kaks aastat. Tema oma sõnade
 järgi oli ta vaimult „Postimehe“ õhuga
 enamvähem koosnõlas, elgugi et vahel mõt-
 ted ka teist rada läinud. Aga uunnu-
 põrsid ei tulnud. Tõulie läbivaamine toi-
 metaja J. Tõnissoniga oli hea. Pöögelmann oli
 toimetuses lugupidatud töötaja. 1900. a. det-
 sembris tähistati tema 25-ndat sünni-
 päeva uugu „Postimehe“ toimetusega, peo
 läbiviimiseks oli moodustatud isegi toim-
 nond. Peole oli kutsutud ka Pöögel-
 manni endine õpetaja – luuletaja Janob
 Tamm. Tema viimane ei saanud ise tül-
 la, saatis ta toimekojale sellenpu-
 huks viijutatud kaks sonetti, ühe
 pidulisele – luuletajale, kus H. Pöögel-
 manni juubelipidust esa võtavad² ja teine
 juubilarile „Tema 25-aastase elu juubeli-
 päevaks.“³ Esimeses avaldab luuletaja

¹ H. Pöögelmann (autobiogr.), Postimees 1857-1907,
 lk. 226

² ENSV JA KM KO, fond 129, M 1:9, l. 1

³ Sealmanas, l. 2

öömu selle üle, et juubilarist luugu peetause :

„Teid unustatakse tõeliseks lulle,
mis helgib juubilarit tööde seest,
teie riigid on kuu töötajale tänu...“¹

teistes õnnitleb juubilarit ja hindab selle
tööd :

„Näed, et Su raimust jäljed jäävad,
siis uputa neid unustuse veed...“²

Mõlemad sonetid loeti pool ette.

„Postimehe“ aastöölistest lähenes Pöögelmann kõige enam A. Jaansonile, ulliga
naated kõige rohkem koosölas olid.³ Viimane pärines samuti nagu Pöögelmanni
Viljandimaalt (sünd. 1860). Kaotanud vara-
malt ema ja isa, pidi ta palju raskusi
läbi elama, enne kui saandas hariduse
Viljandi ühelnõuõppelise ja seejärel Tartu
Õpetajate Seminariis. Töötas mitmed pool uudi-
õpetajana. „Postimehe“ juures tegutses 1899-
-1905. a.⁴

Koolimata sõbralikult läbivaamisest,
valdas Pöögelmanni varsti soov „Posti-
mehe“ juurest igaigi lahuda. 1901. a. ku-
xel lahkuski ta Tartust, põhjuseks

¹ 2NGV JA KM 20, fond 129, M 1:9, l. 1

² Sealsamas, l. 2

³ H. Pöögelmann (autobiogr.), Postimees 1857-1907,
lk. 226

⁴ A. Jaanson, Postimees 1857-1907, lk. 163

"kartus Tartu seltskonnas ära lämbuda, ettenägi-
mine, et siäl võimatu oles elnud edasi
jõuda." ¹ Kodanlik-klrikaalne õhukond üra-
huldanud teda enam.

Pöögelmann sõitis Samaarasse, kus oli lihi-
nest aega koduõpetajaks ja pidi saama sood-
sa väljavalatiga raamatupidaja kohta riigi
suhkurivabrikusse. ² Sga kui 1901.a. Tallin-
nast H. Pätult telegramm tuli, mis ära
avatud ajalehe "Teataja" toimetuse tööle
autsus, otsustas Pöögelmann ushe oma
hea väljavalatiga ametist loobuda ja sõitis
kodumaale.

Pöögelmann aas "Teataja" toimetusse
1901.a. novembris ja jäi sinna aeni 1903.a.
noveni.

"Teataja" oli liberaalse kodanluse hääle-
nandja. See püüdis aaga võitleust oma ma-
janduslike ja poliitiliste huvide eest muu-
tunud elulele nõhandada. Ajalehe õha-
kond oli "Pestimehe" emaga võrreldes heo-
pis teine. Siin hiedeti uss ja rahvuslus taga-
plaanile ja tõsteti esile majanduslikud kü-
simused. Lööbiti majandusline väimustega

¹ H. Pöögelmann (autobiogr.), Pestimees 1857 - 1907, lk. 226

² Mõningad eluloolised andmed H. Pöögelmannist,
"Klassivõitleus", 1935, nr. 12, lk. 14

ilmus selgitavaid artikleid sotsiaalsete suhete kohta, mis sisaldasid demokraatlikke mõtteid. Siin toodi sõnumeid tööliste ja laste elust. Ka Balti parunite vastu oli "Teataja" teravam kui teised ajalehed.

"Teataja" toimetusse olid koondunud pea-aegu kogu Eesti "pahempoolsed" tegelased. Pöögelmanni töönaaslasteks olid siin Ed. Nilde, M. Martna, A. Tammsaare, O. Minther jt.¹ "Teataja" liiametel oli sidemeid sotsiaal-demokraatidega. Nilde oli tutvunud Marxi õpetusega, O. Minther tundis huvi tööliklassi elu kohta vastu, M. Martna pidas end täielikult sotsiaal-demokraadina (tegelikult ei olnud tal revolutsioonilise sotsiaal-demokraatiaga midagi ühist).²

Toimetus liiamete vahel teinud teravaid mõttevahetusi. Siin leidis Pöögelmann seda, mida ta vajab: vaidlusi, väärivaid mõtteid ja uusi aateid.

Nüüguised tingimused avaldasid poliitiliste vaadete arengule kahjulikku positiivset mõju. See atmosfäär aitas Pöögelmannil purustada oma senised väärarvamused.

¹ K. Moosberg, K. Pöögelmann 1905-1907a. revolutsioonis, TRÜ Toimetised, 1960, nr. 87, lk. 149

² Lealsamas, lk. 150

linud tõenäpsdamised.

"Teataja" tolleajase sekretäri, nüüdse akadeemiku prof. Joh. N. Varki andmeil läks Pöggelmannil ajalehetöö väledasti, "mit mek tarvita misel eli ta väga mar."¹ Kohaline vaimu- ja teaduslik juhatajana kirjutas ta teinutusse kogunenud andmete põhjal lähikese aja jooksul saatsamas sekretäri vastas istudes nii mõnegi pika ja siirika artikli.

"Teataja" sargudelt võib leida Pöggelmannilt mitmeneguse ringa luuletusi, artikleid majanduskese, poliitiliste ja teadusalaste nimimuste kohta ning arvustusi teatri ja kirjanduse üle. Samuti tõluis ta "Teatajale" välismaist ilukirjandust.

Üheks paremaks sellel perioodil ilmunud Pöggelmanni luuletuseks on pühendus Carl Robert Jakobsoni 20. surmapäevaks.² Autor hindab kõrgelt C. R. Jakobsoni tegevust ja on Eesti rahvuslikus liikumises. Ta võrdleb seda kevade rõõllusega talve vastu. C. R. Jakobsoni elutöö suurus väljendub jõulises kevad-
tornu kirjandis:

Sis tuli ta, mu rahva kangelane,
ta tuli nagu raski lääsetruel;
mis kohar hoopuuis äratuselaine
maart läbi: kevade on tulekul!...³

¹ "Kul ja Kirjandus", 1961, nr. 6, lk. 371

² K. Pöggelmann, Carl Robert Jakobsoni 20. surmapäeval, "Teataja", 1902, nr. 80

³ K. Pöggelmann, Luuletused, lk. 49

Edasi jätustab kuulitus, et niigi 20 rorda on
niigi lehti üle vangelase kausa puistanud,
elab ta edasi rahva sidamus.

'Teataja' juures kirjutas Pöogelmann
rohkesti satiirilisi pilalaulu, mis ilmusid
enamasti Reostaja, Atsi või Hidu-Atsi nime
all. Nende satir oli alati tabav ja
aktuaalne.

Mitte ainult pilge, vaid ka negav kua-
namõit kõlab kuulitusest 'Rahu Lõuna-
Aafriinas' ¹, mis on kirjutatud Inglis-Buur-
ri sõjas (1899-1902) inglise imperialistide poolt
saavutatud vägivallovõidu ja uude fin-
eeriva Pretoria rahulepingu puhul, mil-
le põhjal buuride vabariigid Oranje
ja Transvaal muudeti inglaste kolooniaks.²
Kas kuulsite, kes piha 'rahu' aatel
te ala sõjariistu ihute,
kes suurte sõnadega tõendate,
et õigust alal hoida tahate? ³

Kuulituses ennustatakse, et rord nõuab
rahvas^{arve} vallutajatelt ja maaub neile rät-
te.

Otseselt Balti parunite vastu on satiirilise
kuulitus 'Mine isa ütles mulle' ⁴ Selles

¹ 'Teataja', 1902, nr. 143 naljalisa, vt. H. P. Leulitused, lk 5

² H. Pöogelmann, Leulitused, lk. 193

³ Sealsamas, lk. 51

⁴ 'Teataja', 1902, nr. 99 naljalisa

raärgitause "vabadusest", mida eestlased tun-
da said. "Prii on jälle mee maa", kõ-
lab ribeda pilvena.

Kui vast herra võtab sulle
lahkelt "kurjus" ütelda,
vabalt võid siis see-est talle
"Tänan, herra!" vastata.¹

Luuhtusest näeme, et vabadus oli tegelikult
ainult keegi peremehtsenatel parunitel,
need võisid vabalt maad müüa, renti
tõsta, talupoegi müüma vikutada jne.

Vabalt võid sa saasti juures
oma asja ajada.

Jätad aga mitri pähe,
tea: siis rent võib ührida.

Jasab uerimune aga
herra armust lõpmata,
ja see sinule ei meeldi,
siis võid kohast lahkuda.²

Pilnelaul "Mutimehed"³ naeruvääristab neid,
kes kaardimängus aega surmuns löösad:

"Nõnda meie mutimehed
edendavad buti tööd"

Luuhtus "Läbid ja nännud"⁴ paljastab alasti-

1. Teataja, 1902, nr. 99 naljalisa

2. Sealsamas.

3. Teataja, 1902, nr. 264 naljalisa

4. Teataja, 1902, nr. 264 naljalisa, st. U. P. Luuhtused, lk. 52

rastuoleksid ja unfluaterimist.

Põlme laulud „Egiptuse nukklus“¹ ja „Cafe, Cafe“² mitiseerivad pealinnas einemaid muudusi. Enimene räägib halvast tänavavalgustusest, teine uuhriku all tegutsenud mõrtsuist:

Lui „uuhri“ sel vahutab es,
ja sätendab klaaside es,
siis siida sel uerub ja keeb...

1903. a. 18. märtsil hakkas „Teataja“ ilmuma Pöögelmanni pinem kirjutus „Pildid Tallinna mineerimust“³, mis järgnes 1903-1904. a. paljudes numbrites veel siis, kui autor ise juba Lipsigis elas.

See töö paneb huvi sellypoolust, et siin näeme Pöögelmanni uui afalodast. „Pildid Tallinna mineerimust“ annavad ülevaate linna tehnilisest ja areemisest järgnevalt: a) Mineerim,“ b) Afalugu,⁵ c) Tallinna elanikud,⁶ d) Tallinna uuhritantad,⁷ e) Tööpalgad ja tassid.⁸

¹ „Teataja“, 1902, nr. 292 naljalisa

² Sealsamas.

³ „Teataja“, 1903, nr. 107

⁴ Sealsamas.

⁵ „Teataja“, 1903, nr. 280, 281

⁶ „Teataja“, 1903, nr. 288, 289

⁷ „Teataja“, 1904, nr. 8

⁸ „Teataja“, 1904, nr. 9, 10

Fertilised andmed on autor võtnud balti-saksa ajaloo-uigandusest, kuid ainele lähenemise viis on täiesti erinev reaktiooniliste autorite omast.

Autori näeb selgelt neid klassivastuolusid ja tunneb kaasa lihtsahvale. Ilmnevalt on vastandatud mõisnikud, rüütelhärjad, alati manitseva ja ähvardava tooniga linnalised, tihise hingega „schritantad“, kellele ta kosub vaid „latiist“, ühelt poolt ja auvast tööst agulitas elav lihtsahvas ning nende niitsad suguvennad maal teiselt poolt.

Eriti hinnata on sellis töös fant, et Pöögelmann liinab ümber balti-saksa ajaloolaste agrarajaloo alal suurimaks autoriteediks peetud A. Tobieni katsed õigustada Balti parunite metrikuut vägivallavõimude. „Laulaste juures paistab eriti silma see, mis tänapäevalgi ilmubis tuleb: nende pime emanarepüüdmine..., mis nimelt hariduse vastu töötab. Piüüdnu sanslased, kuidas tahes oma aru maade poliitikat hariduse laialilastamine sihiga rannistada, see piüle jääb siin liig läbipaistvaks ning ei seuda toorest, osalt vägnaldseksi emanarepüüdmit kaugeltrü ära varjata“.¹

See kultuurtragerlust etsestavalt eitar

¹ K. Pöögelmann, Pildid Tallinna minevikust, „Teataja“ 1903, nr. 281

seisuselt ei ühelt nõrgist eluolust, na
 uodanline ajaloost seisuselt.

Pöögelmann tundis suurt huvi ra mitme-
 suguste teadusvalade vastu ja pidas isegi
 mõningatel temadel populaarteaduslik-
 ul loenguid. Näiteks ei üh Tallinna
 pitsimajas 1903. a. märtsis (nõuue uuratse-
 ruuni postt nõuue) loenguga „Mõnda
 elatise taritamisest“.¹

Pöögelmanni retensioonides kirjanduse
 üle paistab silma, et ta ei lüüda teostes
 mitte tõevust ja lüüdatud karaktereid,
 vaid tõeste, igapäevaste eluolude kirjeli-
 danist - elu nõige sellega, mis temas tõesti
 on.²

Lüü Pöögelmann „Postimehe“ juures oma tegevust
 teatriaritiinuna allu alustas, siis „Teatajas“
 ei üh ta juba üh selle ala spetsialist.

Prof. Joh. V. Derri andmeil on Pöögelmann
 kirjutanud teatrit varjunime all „Ats“ või
 mõnuord hoopis allkirjata.³ Allkirjaga
 „Ats“ lüüdu „Teatajas“ lüüandus 40 aruu-
 tust.⁴ Valdavas ei üh neid pühenda-

¹ H. Moosberg, „Kas Pöögelmann 1905-07. a. revolutsionis“,
 J. R. W. Teinutised, 1960, vih. 87, lk. 150

² H. Pöögelmann, „Max Kreuzer ja tema „Mister Timpel“,
 „Teataja“, 1902, nr. 166

H. Pöögelmann, „Eeva“ „Estorias“, „Teataja“, 1903, nr 5

³ L. Trigu, „H. Pöögelmann ja Eesti teater“, „Edasi“,
 1957, nr. 242

⁴ Lealiamas

tud Tallinna parima ajaarmastajate näite-
ingi „Estonia“ etendustele. Peale selle on
retsensioone „Valvoja“, „Pandorini“, „Taara“ ja
muusanti olene ning sotsiaalsetele etendustele.

Teasena sionib kõigis Piögelmanni retsen-
sioonides etenduste iduliduse ja sotsiaalse in-
loomu probleem ning realismi nõudmine.

1903. a. septembris lavale tulnud M. Gorai
näidendit „Põhjas“ hindas Piögelmann kui
suursündmust Eesti teatrielus.

„Estonia“ näitelehtsõnad avaldas suurt
julgust, avaldas „mau oma jõusse“ - nagu
Gorai ütleb - kui ta Gorai „Põhjas“ ete-
randmise ette tegi...¹ kirjutas Piögel-
mann. „See on hoopis iselaadne elu, hoopis
iseregune elu, see on nagu sitre mu-
da, milluse inimesed on vajunud. Ja
seda Gorai mõtet, nendes langenud, põhja-
vajunud olustis, seal inimesi näidata,
kellel mitte väin kõrgemad ja paremad
tundmused kadunud pole... seda seutsid
„Estonia“ näitlejad kaunis hästi.“²

Üksikasjalisena töstis Piögelmann ilu
Paul Pinnat Näitleja osas. Ta nägi juba
süs Paul Pinna andenust ja eldusi.

¹ H. Piögelmann, „Põhjas“ žesti näitelaval, „Teata-
ja“, 1903, nr. 212

² Sealsamas.

unpünes heaus näitlejass.

Pöögelmanni arvustus „Põhjas“ lavastuse kohta on ennedematult üksiaasjaline: siin analüüsitakse näitlejate esinemist, rõivastust, lavastaja tööd ja isegi pealtvaatajate reagerimist etendusele. Viimaste kohta leiame: „Kui kurbade dupliidide juures alalist naeru kuulub, siis ei näita see muud, kui laialdast arvamise puudust.“¹ Raugelt rõudis Pöögelmann, et rõideandi tõlge vastas originaalile ja et lavastus ei muundaks korvi mõtteid.

Pöögelmanni mitmekülget tööd järgides võib seenduda, et ta oli suurte teadmiste ja laia silmaringiga ajakirjanik, kriitik ja andeas luuletaja.

Oma retensioonide vaudu teatri ja kirjanduse üle tegi ta emal ajal suure töö Eesti tööliselise esteetiline harvituse alal.

Kui Pöögelmann „Postimehe“ juures neljalpaljudes viisnõhtades ebarindel oli: nõnd paljastab sotsiaalseid pahusid, nõnd püüdis neid lahendada raienõudavalt seisnõhtõdelt, siis „Teataja“ juures arenes ta tublisti edasi. Uha selgemana muutus kapitalistliku ühikõuna kriitika, uha enam asendurid tüüvilind ja eplind

¹ Il. Pöögelmann „Põhjas“ Eesti näitelaval, „Teataja“, 1903, nr. 212

17
mõeld
kõrds?
mõis?
küll
kõrds?
66
1903

luuletund satiiiliste pilulauludega, mis tabavalt piitsutabid ühinnas isineraid pöödusi.

Ja Pöögelmanni maailmavaatus toimus progress. Ta kindlas ise ümber oma varasemad seisundhad rakkiaute minnuses ning näitas ümbrõnd mood on maaproletaarlase tema aheldamine väikese maalapi külge. Peremeeste huvidest lähtumise arandus maaproletaarlase huvide silmaspidamisega.¹

Täielikult uut maailmavaadet Pöögelmannil veel siiski ei kujunenud. Ta oli veel kaugele marksionist.

Ta on ra arusaadar, sest „Teataja“ toimetus endamis oli veel nähe ulgust ja arusaamist tähtsamais teismustis.² K. Pato toimetab „Teatajat“ üsti rahvusliku liberaalse voodaluse huvides. Teimetus teotajate seendumustes esineb üillalt erinevus. Oli neid, kes olid päri K. Pato nõudmistega (Pung, J. S. Mõni jt.) ja neid, kes lähtudes töörahva huvidest, murind sotsiaal-seid probleme (Ed. Vilde, O. Müntker, K. Pöögelmann), kuid nad ei nõistnud veel proletari-aardi ajaloolist osa kapitalismi hävitamisel.

¹ K. Laigra, K. Pöögelmann - silmapaistev üsti believistliku publitsist, „Looming“, 1958, nr. 8, lk 1255

² K. P., Ajaleht kui agiterija, „Uus Ilm“, 1913, nr. 50

Maailmavaade?
huvide
sotsiaal-
proletari-
aardi

IV peatükk

Marxistliku maailmavaate kujunemine.

'Teataja' juures toimunud sagedad dis-
missioonid, teravad ühiskondlikud proble-
mid ja vastused näitasid, et ühiskonnas
majanduslikus aluses on midagi vrrast ära.
Kuid mis?

See pani Pöögelmanni mõtlema edasi-
õppimisele, oli ju viimane aeg ta
ammuse roost.

1903. a. suvel sõitiski Pöögelmann Saks-
maale, taskus 150 rbl. enda raha ja 250 rbl.
õemehelt laenatud.¹ Ta astus Lipsigi
Kaubandusülikooli kaubandusteaduse osa-
konda.² Tema peamiseks eesmärgiks sai
seega majandusteadus. Nagu Pöögelmann
ise meenutab, oli tal majanduslike
küsimuste kohta tollal ainult tume
aimdus: ning etteolevat ainet pole ei
olenud ta võimaline ise arustama.³
Kuid arvitaja leidis ta ajavirjandu-
sest. Tänu sellele, et ta ajavirjani-

¹ Mõningad eluloolised andmed H. Pöögelmanni kohta, "Klassivõitlus", 1935, nr. 12, lk. 14

² H. Moosberg, H. Pöögelmann 1905-07a. revolutsiooni, "TR-i Teimikud", 1960, vih. 87, lk. 15

³ H. P., "Jalgratturite agiteerija", "Uus Elm", 1913, nr. 50

uuna avaliku elu komponendis oli vihkus, omas
 ta huvi avaliku elu vastu. Sellepärast oli
 talle iliaosli misart traditsioon vähe, ta
 tahtis tungida avalikku elu ja kõrgetsen-
 tu selliselt ajakirjandus.

„Iliaosli juures oli pärast lugemiste ba-
 gi 200 ajalehe ja umbes 600 ajakirjaga - rõõgis
 tähtsamalt Euroopa keeltes. See noht sai mu-
 teiselt iliaosliks, millel vahtlemata mitte vä-
 hem tahtus mu vaimele karvatamises ei ol-
 nud kui kuuldusosalidel,“¹ meenutab Hans
 Piögelmann.

Mu sattus ta peagi ka sotsialistliku
 ajakirjanduse juurde. Kuigi ta vaimele
 selle lugemises ei olnud, mõjutas see
 teda siiski. Selles oli midagi uut, jul-
 get, temale senitundmatut.

Leipzigis oli traari-Saksamaaga võrreldes
 hoopis teine olukord. Siin oli rättesaa-
 dar sotsialistlik kirjandus ja tööliste
 võitlus oli kõrgemal tasemel. See oli aeg,
 mil Saksamaa töölisklassiline elus üle tõu-
 superioodi. 1903-1904.a. toimus ligi 3000 ma-
 jandusliku konfliktit, millest võttis osa üle
 257 000 töölise - üle naha uorra rohkem kui

¹ K.P., Ajaleht kui agitator, „Plus Ilu“, 1913,
 nr. 50

eelnuse kolme aasta kestel. ¹ 1903. a. lõpul võitis uugu sassa tööraha tähelepanu Leiprigi lähedal asuva Krimmitschau teatülitöölise streik. 7 tuhat töölise streikis juba mitu kuud (alates augustist), nõudes tööpäevalihendamist ja palganõrgendamist. ² Sassa valitus asus repressioonidele; streikijad aeti sandarmitega laiali ja keelati ära töölise kogunemised. ³

Sassa töölinnase toetus streikijatele oli aga niivõrd suur, et Krimmitschau töölised oleid võitnud, kui ametiühingute oportunistlikud liidrid poleks töölise seljätaga nabrikantidega kokku leppinud ja nõustunud 19. jaanuaris streiki lõpetama. ⁴

Krimmitschau töölise streigist kirjutati palju ajalehtedes, eriti sirast poolhoidu avaldas neile Sassa maa sotsiaal-demokraatide pahempoolse tiiva häälkandja "Leipsiger Volkszeitung", mis ilmus Esrajandi alguses 36000-lises tiraažis. ⁵

¹ H. Moosberg, H. Pöögelmann 1905-07. a. revolutsioonis, JRI Teimetsed, 1960, rih. 87, la. 150

² H. Pöögelmann, Pühade puhul, "Teataja" 1903, nr 288

³ Sealsamas.

⁴ H. Moosberg, H. Pöögelmann 1905-07. a. revolutsioonis, JRI Teimetsed, 1960, rih. 87, la. 150

⁵ Sealsamas, la. 150

Ka Pöögelmani tähelepanu tõmbas endale
 kärmulise „Leipsiger Velaszeitung“. Nüümasse
 toimetajas oli Saksamaa tööliliikumise välja-
 paistev juht, saksas sotsiaal-demokraatide
 parempoolse tiiva liidaja Fr. Mehring ja kaas-
 töolisteks J. Liebknecht, R. Luxemburg, K. Zetkinjt.¹

Pöögelmani enda sõnade järgi pani see
 ajaleht tema „terve mõtteilma põhjani kää-
 rima“.² Ergas ajaarvunduse ja päeva-
 sündmuste jälgimine viind ta ra töö-
 liste noosalehtele, „teinorord suitsusesse
 nõrtsi, kus lihtate laudade ümber töörii-
 tes mehed istusid, aga kus see, mis räägiti,
 tõsise, valusa elutõena tundus.“³

Kõik see avaldas suurt mõju Pöögelmani
 maailmavaate kujunemisele. Streigisünd-
 muste jälgimisel ja nende kirjeldamisel
 kaldub tema pealehoid sama töörah-
 vale, mis ilmneb hästi „Teatajas“ avaldatud
 artiklis „Pühade puhul“.⁴ Pöögelmani
 kirjeldab sidamlinult saksas tööliliste
 elu-elu, räägib streigist ja sama rahva
 toetusest Krimmitschau tööliltele. Karmilt
 nõlab aga huanamõist Saksas valitsusele:

¹ K. Moosberg, H. Pöögelmani 1905-07a. revolutsioonis,
 TRi Teinutised, 1960, rih. 87, lk. 151

² K. P., Ajaleht kui agitator, „Uus Ilm“, 1913, nr. 50

³ Seabamas.

⁴ H. Pöögelmani, Pühade puhul, „Teataja“, 1903,
 nr. d. 287, 288

„Kütte kui erapoolitu õiguse nõudja, vaid
kui vabrikantide kasude kaitse astus Lantsa
valitsus enne pühi niisuguse sammude ...”¹

Leipsigis omandas Pöögelmann rohkesti
teadmisi: õppis kaubandusteadust, väis
vabamuulajana filosoofia, egiusteaduse,
filoloogiat ja sotsiaalse hügieeni loen-
gutel ning vahetult oli isegi Berliinis
korraldatud alkoholi vastastel kursustel.²

Üldpidamist teenis Pöögelmann kaas-
töö tegemisega Eesti ajalehtedele ja kirjast-
ustele. Ta saatis Leipsigist artikleid,
luuletusi ja tõlkeid. „Teataja” toimetuse-
ga olid tal nii tihedad sidemed, et
„Teataja” nimetas teda isegi oma Leip-
zigi korrespondendiks.³ Ka kirjastaja
G. Pihlasega Tallinnas oli Pöögelmanni
leping ja 1903. a. lõpul saatis ta viimasele
parun Th. Korffi raamatu „Linnade e. kohus
Tallinnas magistraadis” tõlke.⁴

Väga paljud Pöögelmanni kirjutisi-
sed ilmusid „Teataja” lisalehes „Kirjan-
dus. Teadus.” Eriti suur osa oli temal
teadusalastes kirjutistes. Ta tutvustas

¹ H. Pöögelmann, Pühade puhul, „Teataja”, 1903, nr. 288, 30. X

² H. Moaberg, H. Pöögelmann 1905-07. a. revolutsioonis,
TKli Toimetised, 1960, nr. 87, lk. 151

³ Sealasmas, lk. 154

⁴ Sealasmas, lk. 154

lugujatele uusimaid saarutusi ja uueimusi
 teaduse valdannaas. Eriti paljud neidest
 artiklitest on avaldatud pseudonüümi
 „P“ all („Kes on õlivärvid üles leidnud?“, „Mias-
 si vilmsu loomad ja taimed ära?“ „Pime-
 da silm.“ jt.¹) Keegi praegu ei ole
 täiesti kindel, et nimetatud pseudonüüm
 kuulub Pöogelmannile, võib kirjutiste rüü-
 ja stiili järgi siiski seda arvata. (Kirjandus-
 muuseumil ei ole teada ka kedagi teist
 selle pseudonüümi nimega — [7].)

Pöogelmann valdas hästi eesti, vene, saksa,
 inglise ja prantsuse keelt.² Seltõttu aval-
 das ta ka rohkesti tõlmeid „Teatajas“.
 1904. a. ilmusid tema tõlkes M. Jõnאי ro-
 maan „Kinnad vased“³ ja E. Zola „Tommiõõn-
 nemi peale.“⁴

On arusaadav, et Pöogelmann, kes jälgis
 hooliga päevanindmisi, märkas vastusole-
 vilisoodi loengute ja tegelise elu vahel.
 Vilisoodi professorid piirdsid oma loengu-
 tes tema senistele vaadetele ja töeks-
 pidamistele hinnatust anda, „Leipziger

¹ „Teataja“, 1904, lisaleht „Kirjandus. Teadus.“

² J. Pöogelmann, Mälestusi Hans Pöogelmannist,
 „Noorte Häläl“, 1956, nr. 305, 30. XII

³ „Teataja“, 1904, nr.-d. 104-153

⁴ „Teataja“, 1904, nr.-d. 193-199

Volkszeitung' aga neid armutult hävitada. Pöögelmanni sisemuses algas äge võitlus nende kahe vastandliku suunaga. Teda ei rahuldanud enam professorite loengud, vaid ta arusaadavalt raamatute kallale. Esiolgu piüdis ta, nagu õpetaid ülluodi professorid, Marxi vastu võidelda, leida teema õpetuses vastuoluid. „Mis igasugusest solismusest vastast, Marxi õpetuse arvustamisest kätte puutus, tehnikti läbi.“¹

Tulemus osutus vastupidiseks. Oletavaid vastuseksusi ei leidunud. Marxi tööde raudne loogika ja suur veennisjõud viisid Pöögelmanni maailmavaate ümberujunemisele. Tõrgeks alles uelus muudugi aega. Pöögelmanna ise meenutas: „Siis uelus mul sääl uel uus aasta endiste arvamuste ja eelarvamustega Marxi vastu võideldes ja teine teda tühnides ära, nii et ma vast alles kahe-aastase uuellemise järel enamvähem uindlalt uelilmavaate alusele elin jõudnud.“²

Juba 1904.a. uuel ilmes Pöögelmanni maailmavaates uus suund. Tallinnase sõites tõi ta siia mitmesugust illegaalset kirjandust.

¹ K. P., Hjalart uel agiteerija, „Uus Elm“, 1913, nr. 50

² K. Pöögelmanna (autobiogr.), Postimees 1857-1907, lk. 226

dust, mille hulgas olid suure tähtsuse Königsbergi protsessi materjalid.¹

Königsbergi protsess oli provokatsiooniline samm saasa ja vene töölisklassi vastu. Selle põhjendatuseks ajadlus, et ulatuslik illegaalne kirjanduse vool Venemaale oli tekitanud tsaarivalituses ärevuse ja nüüd püüti leida sellele tase. Nii paigutas tsaarivalitus konnuleppel Saasa valitusega X sajandi algul paljudesse Saasa linnadesse vene politseinikke, kes hakkasid jälitama illegaalset kirjanduse levitajaid. Nende andmed anti edasi Saasa valitusele. Kuigi seal valitsvate radude järgi ei olnud illegaalset kirjanduse vedamine karistatav, areteeriti 1903. a. rühm saasotsiaal-demokraate. Neid süüdistati riialius surites Vene riigi vastu ja Vene tsaari solvamises. Nende jonnul fabriteeriti süüdistusi ja võltsiti dokumente. 1904. a. juulis algas Königsbergi protsess, mis kahe nädala vestel võitis kogu Euroopa tähelepanu. Provokatsiooniline protsessi organisatsioonid püüdnud tõestada, et saasa otiaal-demokraadid on notud

¹ H. Moesberg, F. Pögelmann 1905-07. a. revolutsioonis, TRi Teinutised, 1960, vih. 84, le. 152

uene „terroristidega“ ja et illegaalse üir-
janduse raudu mitut: mõrvama Venet saari
järe. Sellega loodeti taastada illegaalse
üirjanduse aastmist Benemaaile ja nõrgesta-
da sassa sotsiaal-demokraatiline parteid
töölisklassi võimsu ajal.

Kuid sassa parteid sotsiaal-demokraatid, eiti Karl Liebknecht, kes esines
uoktus ametliku saatsjana, paljastand
selle protsessi provokatsioonilise elemene.
Lõpptulemusena tuli müüdistund tühista-
da ja süüalused vabastati.¹

See oli sassa töölisklassi suur võit.
Hans Pöögelmann mõistis, et uendel mater-
jalidel on tähtis osa uesti proletariaa-
di vabastamisel internatsionalismi raiaus.

Nagu Pöögelmanni tegevuses, nü tungib
sa tema luules alatus 1904.aastast esile
uus elutunnetus, uendumus revolutsiooni
vabastavas jões. Teda ei rahuldand
enam endine õnnestamise teed, rahuliku
töö ja ülenohtu uustamise raudu, mis
uunagi nõlasid ta „Sonettides üljandi
lossi varemetel“. Juba 1903.a. ^{temu} tõlgitud
Ada Negri luuletus „Imaarmastus“² esineb

¹ J. Meesberg, H. Pöögelmann 1905-07. a. revolutsioonis,
TKU Toimetand, 1960, vih. 87, lk. 152-153

² H. Pöögelmann, Luuletund, lk. 53

kutsu võitlemisele. 1904. a. ilmusid H. Pöögelmanni
luuletused „Ei roovi ma kannelt“¹ ja „Lotuas ja
roomaja“². Esimene luuletus kõneleb luule
muutest ühisajast. Laulja unustab endas ümber
mütsu ja kaabamist, tunneb valu ja nõidimuid.
Tõllut tõunrad tal kinnas nääsule äge-
dad hood. Mitte õrna kannelt ei vaja ta
enam vaid piksenoost:

Ei roovi siis kannelt ma Väino väest,
mil uuled nii õrnad ja hellad,
vaid valgud mo ahmanni Uunväest
ja Pikserilt pöravad rattad.³

Luuletuses „Lotuas ja roomaja“ rõõpab mõte,
et ainult võitlejate päralt on maailm.

Erite selgelt ilmneb Pöögelmanni äärsoman-
dated revolutsiooni-idea luuletustes „Kevade-
tuuled“ ja „Kanged“, mis käsikirjas val-
misid samuti 1904. a.

Luuletuses „Kevadetuuled“ on tunda ieldist
revolutsioonilise liikumise tõusu:

Nad tõusevad idast ja läänest
ja põhja ja lõuna poolt
wad sõunad tasa ja raskelt,
ja hoog nagu teed küünis hoost.⁴

¹ H. Pöögelmann, Luuletused, lk. 57

² Tealsamas, lk. 58

³ Tealsamas, lk. 57

⁴ Tealsamas, lk. 59

Levad torm paisub järkjärgult ning puhkeb
magi :

Ja edasi rapib see laine —
jõud põues tal painumas reid,
ta purustab müürid ja vallid,
ei tornidni püsi ta teel. ¹

„Tsaarivalitsuse tšensori all tuli „mõiste“ kir-
jutada, ja lugeda sai aru, et „vallid, müürid“,
tornid jne. loss, kantsel, kirineid tähendavad,
ja „torm“ — revolutsiooni. Sellist massliinivest
hoolimata peelas tšensor Friesemann selle
luuletuse avaldamise ära“, kommenteeris Pöö-
gelmann neid värsse oma märkmetes 1926a. ²

Luuletuses „Kanged“ ³ on autor näida-
nud huvitavalt tsarismi paratamatut
hukkumist. Tuilm, narge talv ja oured
kanged on nii uhked oma järsu ilus, kuid
nevadrajiv all vajuvad nad siiski konna
ning kaovad. Ning maa hingab kergem-
destrundega:

Seab edelast tõuseb tuulehoog,
pilo paisub ta jälil, ja ihmaroog
näib ronnelt üle maa pinnas.
See clara ihuga ilma täidab,
see nevedelostused lõksule läidab
ja sabatab rangist rõhutud rinna. ⁴

¹ H. Pöggelmann, Luuletused, lk. 59

² Sealsamas, lk. 194

³ Sealsamas, lk. 61

⁴ Sealsamas, lk. 61

Ka narkootegevuse ilmsel Pöögelmannil uus suhtumine. Leipzigi ellu sai ta rohkemsti kasutada välismaist kirjandust ning 1904. a. nov. saatis ta Leipzigit Eesti Narkootsetide Aastaraamatule suure artikli „Alkoholism kui ühiskelu päis“¹

Senini, eriti „Postimehe“ juures töötades, oli Pöögelmann pööranud narkootsegevuses peamise tähelepanu alkoholismi ualjulisusele, nägemata selles eest sotsiaalsete probleemidega. Narkootsegevust nähtati tollal inegi alavastavastluse varjamisena, väidati nn. „demonstratsiooni“, sest rõviti mafaomanise, taluperemeste ja haritlaste elid seltsi lüümetas na töölisid ja suland.²

Teiid mida enam Pöögelmann uuris alkoholismisüüsimust, seda enam sidus ta väimast ühisaondlluse suhete probleemidega. Artiklis „Alkoholism kui ühiskelu päis“ näitab Pöögelmann, et alkoholismile tuleb vaadata kui ühisaondlluse pähele, mille vastu tuleb võidelda rogu ühisauna jõududega.³

¹ H. Pöögelmann, „Alkoholism kui ühiskelu päis“, Eesti Narkootsetide Aastaraamat, Saastaraamat, 1905, Tartu.

² H. Noosberg, H. Pöögelmann 1905-07a. revolutsioonis, TRÜ Teinutind, 1960, rih. 87, le. 148

³ H. Pöögelmann, „Alkoholism kui ühiskelu päis“, Eesti Narkootsetide Aastaraamat, 1905, ex. 116-117, 124-126

Lautamaal uuulis Pöögelmann wa sellest, et
 Renemaal seisab revolutsiooni lävel, et uinalt
 Ruemaa alustab revolutsiooni juu. Rohkearu-
 listel tüülistel legaalsedel ja illegaalsedel
 koostöödel selgitasid saava pahempoolsed
 sotsiaaldemokraadid Fr. Lehning, A. Bebel jt.
 Nüü revolutsiooni uisimisi: 1. Dene üliõpilaste
 koostöödel uuulis Pöögelmann esmanord-
 selt wa meesinest ja bolshevikist, miid näisti
 nähe kenderabelist poleeminaal. Kaidlustes
 saava sotsiaaldemokraatide vahel oli ta
 aga kindlalt pahempoolsete teetaja.

Omandatud revolutsioonilisus aitas tal
 aru saada niist formilistest kindues-
 test, mis toimused Renemaal.

1905.a. alguses - revolutsiooni pehalmisel-
 viibis Pöögelmann uul Lipsigis. Ta
 jätkis suure huriga Renemaal alamaid
 revolutsiooni ja oli täiesti uuris uesti
 ajamirjanduraga ning reageris sellele
 elavalt. Näitaks, kui 1905.a. aprillis araldas
 G. Luits „Postimehes“ oma luuletuse „Niid-
 mine“, mis oli äärmiselt pessimistlik, siis
 vastas Pöögelmann sellele õige uusti oma
 luuleturaga „Niidjale“ 2. See oli täis

1 H. Mossberg, H. Pöögelmann 1905-07.a. revolutsioonis,
 Teu Toimetus, 1960, rih. 87, lk. 151

2 Tealsamas, lk. 154

optimismi, tulvil usmu paremasse tulevikku, et „... elupuu tuisamas elu uus.“¹

Leipzgis kirjutas Pöogelmann suurema esteemse teose poliitilise ökonomia alal - „Majandusteaduse õpetus“. Teos käsitleb autor kõige olulisemaid poliitilise ökonomia probleeme ja annab vastavalt uue liikiülelaaste majandusõpetuse ajaloost reedu viimustis.² Põhiliselt marxistliku teorena oli „Majandusteaduse õpetus“ märkimisväärne tähtsus selleaegses majandusliku mõtte arengu tingimustes Eestis.

1905. a. lõpetas Pöogelmann Leipzigi kaubandusteaduse üliõõli tegeliku kaubandusteaduse erakorralise II järgu diplomiga (magna cum laude)³.

Kodumaale jõudis ta 1905. a. oktoobris haritud marxistina ja seendunud revolutsionäärina. Ta astus kohe VSDLP liikmeks ja hakkas Tallinna komitee ülesandeid täitma.⁴

Õpingute ajal omandatud revolutsioniteooriale ja K. Pöogelmann truus oma elu lõpuni.

„Aastaraja rahetusel näõgi Eesti kodanlus

¹ K. Pöogelmann, Luuletused, lk. 66

² A. Kõõna, K. Pöogelmanni majanduslikust vaadetist, TRü Teinutind, 1958, vih. 69, lk. 78

³ K. Pöogelmann (autobiogr.), Postimees 1857-1907, lk. 226

⁴ K. Moosberg, K. Pöogelmann 1905-07. a. revolutsionis, TRü Teinutind, 1960, vih. 87, lk. 154

H. Pöogelmanni tõusvat tähte, kelle abil ta rahvahulki oma vapuri ette tahtis ravendada. See oli siis, kui kehtis need töölisliikumist ei olnud, kui uue Pöogelmanni ajajana ja ühiskonnategelasega alles nähtavale ilmus ja oma maailmavaadet rajas.

Seltsimees Pöogelmann jäi treuvas rõhutatult, kellede hulgast ta rõõms ja uusta rüüks kaotas, ¹ kirjutas J. Anvelt Pöogelmanni 50-nda sünnipäeva puhul.

---

¹ R. Majak, H. Pöogelmann, Revolutsiooni lipu-
kandjad, lk. 123

Kokkuvõte.

Nagu nägime, pärineb Hans Pöögelmann sellisest ajajärgust, mil Eesti rahvus-
 lise liikumise tõsiselt hoogustunud oli.

Palju mõjutas tulevase lühitaja-revolutsio-
 nääri kujunemist ka see kultuurne, sotsia-
 teliselt kõrgemini arenenud ümbritsevad,
 kus Pöögelmann kasvab ja õppis-õpetamise-
 da armastab kodu ja hea õpetasemeaga
 Paiste poisslaste kihelkonnakool ning selle
 tublid õpetajad.

Tänu erilisele andele omandas
 Pöögelmann kergesti näinud uuelis paranda-
 rad teadmised. Aleksandriusoli sotsiaalselt
 vaba õhuvõrd valmistab kodu pinna
 tema edasisele areenisele. Siin tõund hõvi
 meespunkti mitmenegused rahisoonollitud
 probleemid ja filosoofilised ideed. Tänu
 usti selle õpetajale lühitaja J. Tammele
 sai Pöögelmann Aleksandriusolist püsiva
 armastuse lüele ja kirjandite vastu.

Asudes iseisemalt tööle nooliõpetajana
 näitas ta osuvilt noolide saadud
 teadmisi karratustöös õpilaste ja valgus-
 tuskirjuse tegevuses rahva hulgas.

Koolimata mõningatest ebaõnnestumis-
 test ja pettumustest jätkas Pöögelmann
 ühiskondlikku tegevust ja järgmistel töö-
 kohtadel.

Harvustegorus omaaegsena tema elus üha
 elulisemaks.

Töö „Postimehe“ toimetus sai Pöögelmanni
 esimese töösena ettevalmistuse ajakirjani-
 me tööpöördeks, mis oli tema töö kõige
 mitmekesisem - alates uudistuste korrek-
 tuurist kuni juhtkirjade kirjutamiseni.

Selles aias uuelduvad ka tema erime-
 sed paremad luuletused ning avalia-
 tunnustus luuletajana.

Pöögelmannilt sai möödunud sajandi
 lõpul progressive ühiskonnategelase,
 kes tundis suurt huvi rahva elu vastu
 ning püüdis oma tegevusega igati
 maha aidata rahva kultuurharidus-
 lise taseme tõstmisele. Ta kannas
 kirjutama eesti tõstava rahva ras-
 kest elunorrast, kuid näinudaski

maailmavaate kandjana ei elanud Hans Pöogelmann tellal veel suuteline nägema enda teed, mis viib ekspluataatorliku korra kaotamisele ja töörahva vabastamisele.

Tänu alati üle piideli - inna edasi minna, end alati täiendada, muutis Pöogelmann endale kirjateodetega ulalpidamist muretsedes omandada kõrgema hariduse Leipzigi ülikoolis.

Huvi majanduslike küsimuste vastu, Lause töölisklassidega tutvumine ja H. Marni teoste uurimine aitasid tal jõuda marxistliku maailmavaateni ja sellele omandada.

Õpingute ajal Leipzigi omandatud revolutsiooniteooriat rakendas Pöogelmann osavõttunult 1905-1907. a. revolutsioonilises võitluses Eestis. Revolutsioonipäevil oli ta väsimatu bolshevik-propagandist ja revolutsiooniliste jõudude organisator.

Pöogelmann tegi siis tõsisid katsed tööliste ajakirja loomiseks, kuid esialgu tuli sellena kasutada „Teatajat“, kus kannaid ilmutama tema võitlusrad artikulid. Juba 1906. a. jäidis Pöogel-

mann nii kaugele, et tema teinisel soovil ilmuma demokraatlik ajakiri „Kommün“, mis annis teostama töörahva poliitilisi soovatusi.

Pöögelmann kannatas osuslikult osavõttelult eimese revolutsiooni kogemisi ja oma järges rõitluses eesti töörahva vabastamisest.

Ta andis ettepaneku hooli selle, kes püüdid selle revolutsiooni iseloomu moonutada väikekodanliku maailmavaate seisusehald, nagu näda tegid P. Spira, J. Pabadre ja V. Pöögelmann.

Suure osa oma elust töötas Pöögelmann juhtiva parteitöötajana ja pedagoogina.

Aastail 1918-1919 juhtis ta Eesti Töörarva Kommünini valituse liikuna Rahvamejanduse Valituse tegevust, alates 1919.e. toimetas ta Petrogradis eestimeelset ajavijä „Klassirõitlus“. Hiljem töötas ta Petrogradis raubanduripalati eimehena, oli Lääne Nihemusrahvaste Kommünistlike Üliõõli Leningradi osakonna eesti sektori õppijõuks.¹

30. adail aastail oli Pöögelmann Herzeni-nimelise Üliõõdusliku Pedagoogilise Instituudi professor ning 1935.a. saandas nia doktori teadusliku uraadi eesti kirjanduse kohta.

¹ R. Majas, H. Pöögelmann, Revolutsiooni lipu-
kandjad, lk-d 122-123

duse alal.¹

1938. a. langes ta laimeu shovin ja eli
represseritud. Siis piididid mõningad eba-
traditioonid elandid tembeldada Pögel-
manni trotsistis ja rahvavalasus.

Seoses isikuvalluse perioodi väärnähtuste
paljastamisega on taastatud tööde uu
Hans Pögelmanni ja paljude teiste revo-
lutsionääride, SKP juhtivate tegelaste koh-
ta.

Hans Pögelmanni uui ennatvalgava
tulihingelise revolutsionääri elu jääb alati
nõuogude rahva sidamesse. Tema suur
tahtjõud, alatine edasipüüdmine tea-
duserindel on heaus eesujus tänapäeva
noortele.

Wol
Pursh

Kasutatud materjalide nimekiri.

1. Kirjandus.

- Arvelt, J., Seltsimus Hans Pöögelmann, „Klassiroõtlus“,
Leningrad, 1925, nr. 71-72
- Allermann, J., Hans Pöögelmanni 60. a. sünnipäev ja
30. a. parteilise tegevuse tähtpäev,
„Naistöoline ja naisnõelamine“, Leningrad,
1935, nr. 12
- Jansen, E., Rahva poliitilisest ja kultuurilistest
antimonumt Eestis 1878-1882, ENSV SA
Teinutised, Ühiononnateaduste seria,
1963, nr. 4
- Janson, N ja Lehman, J., Hans Pöögelmann, „Uus Tsem“,
New York, 1916, nr. 17
- Jürisson, Võitleja - kirjandis, „Legend“, Leningrad,
1935, nr. 12
- Trigul, L., Hans Pöögelmann ja Eesti teater, „Edasi“,
1957, nr. 242
- Kruus, K., Eesti Aleksandriusool, Tartu, 1939
- Köörna, A. H. Pöögelmanni majanduslikud raaditised,
SKÜ Teinutised, 1958, nr. 69
- Laigna, K., Hans Pöögelmann ajaloolasena, ENSV SA
Teinutised, Ühiononnateaduste seria,
1958, nr. 3
- " - H. Pöögelmann - silmapaistev eesti boliev-
nistliku publitsist, „Looming“, 1958, nr. 8
- Moosberg, K., H. Pöögelmann 1905-1907 a. revolutsi-
onis, SKÜ Teinutised, 1960, nr. 87

- Majak, R., koos Pöögelmann, Revolutsiooni
lipuandjad, Tln., 1962
- Mõningad eluloolised andmed
H. Pöögelmannist, „Klassivõitlus“, Lenin-
grad, 1935, nr. 12
- Pöögelmann, H., Luulitused, Tln., 1957
- Pöögelmann, H. Tüda saadud, nõnda söödud,
Eesti Lõunuse Seltside Astaraamat
(E. K. L. K.), 1897, Tartu
- Pöögelmann, H., Tunnise elust, Kodus ja võõrsil,
Tartu, 1900
- Pöögelmann, H., Viletsuse ohver, Tartu, 1900
- Pöögelmann, H., Alkoholism kui riikliku päev,
E. K. L. K., Tartu, 1905
- Pöögelmann, H., Pihade pehul, „Teataja“, 1903,
nr. 287, 288
- Pöögelmann, H., Ajakelt kui agitatorija, „Meeskond“,
1913, nr. 50
- Pöögelmann, J., Mälestusi Hans Pöögelmannist,
„Noorte Hääl“, 1956, nr. 305

x

- Eesti biograafilise leksikon, Tartu, 1926-29
- Eesti entsüklopeedia, VI, Tartu, 1936
- Eesti kirjanduse ajalugu, I, Tln., 1957
- Eesti NSV ajalugu, I, Tln., 1963
- Postimees 1857-1907, 50 aastase kestuse
mälestusena, Tartu, 1909
- Nõunogude Liidu Kommunistliku Partei
programm (Tartu reetud NSLKP XXII kongressi poolt),
Tln., 1961

2. Arhiivimaterjalid.

EN SV Lääne Ajaloo Arhiiv (RAKA),

f. 1286, nim. 1, s.ü. 240, l. 9

f. 1286, nim. 1, s.ü. 248, l. 31, 53

f. 2008, nim. 2, s.ü. 11, l. 15, 16

f. 3315, s.ü. 81, l. 12

f. 3315, s.ü. 123, l. 41, 97, 98

EN SV JA Kirjandusmuuseum, Lääneajaloo osak.

(K. M. 20), f. 199, M. 20, l. 47

f. 129, M 5: 12 l. 1-5

f. 129, M 1: 9, l. 1-3

f. 200, M 5: 5, l. 10, 19, 32, 36, 39

3. Perioodika.

a) Ajalised: "Lüel ja kirjandus", 1961, nr. 6

"Looming", 1958, nr. 8

"Klassiroõttlus", Leningrad, 1925, nr. 71-72

" - - - - - " 1935, nr. 12

"Kiired" I, II, Tartu, 1901

"Lugid", Leningrad, 1935, nr. 12

"Naistöoline ja naiselhaarmid", Leningrad, 1935, nr. 12

b) Ajalised: "Rahva Hääl", 1956, nr. 304

"Noorte Hääl", 1956, nr. 304

"Edasi", 1957, nr. 242

"Tee Kommunistile", 1957, 5. X
1963, nr. 46

- „Olevik“, 1894, nr. 45
 „Olevik“, 1895, nr. 6, 17
 „Postimees“, 1901, nr. 205
 „Postimees“ eralisa 1899, 1900
 „Sauala“, 1897, nr. 21, 26
 „Sauala“, 1898, nr. 20, 23
 „Sauala“, 1940, nr. 101, 102
 „Teataja“, 1902, nr. 166
 „Teataja“, 1902, naljalisa
 „Teataja“, 1903, nr. 5, 107, 212, 280, 281, 288, 289
 „Teataja“, 1904, nr. 8, 9, 10
 „Teataja“, 1904, lisalet „Kirjandus Teadus.“
 „Uus ilm“?

4. Luuksid andmed.

- Riisalu, Marie   Hans Pöögelmanni õde,
 sünd. 1881. a., ab. Paiste
 rahhoosis Vilj. rajoon.
- Käerner, Leo   sünd. 1883, pensionär Viljandis,
 andis andmeid Paiste pois-
 laste rahhoosiarasooli kohta,
 uus äppi a. 1898-1901.

Sisukord.

Lisesejuhatatus

Lx. 3

I peatükk. Lapsepõlv ja noorlõaastad.

1. Sünninõht ja sarnemad. 10

2. Lapsepõlv ja noorlõaastad. 21

II peatükk. Hans Pöögelmann Pülistruus
ja Nijandis. 43

III peatükk. H. Pöögelmann "Postimehe"
ja "Teataja" toimetuses. 58

IV peatükk. Marxistliku maailmaraate
uujunemine. 81

Lõppkõne. 96

Lamutatud materjalide nimekiri. 101